

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 3-4 (170) | str. 263–512

Robin Dolar, *Zgodovina skozi periodizacijo: pojem pozne predmodernosti* • Neva Makuc, *Prva habsburško-beneška vojna in dnevnik Leonarda Amasea iz obdobja 1508–1510* • Nina Ošep, *Gospodarsko poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki gospostva Gornji* • Jan Lhoták, *Burghership and honorary burghership in the Habsburg monarchy 1848–1918. Honorary categories or conflictual political fields?* • Jan Bernot, *Boj za šolo na Travi. O nacionalni diferenciaciji na obrobju Kočevske v zadnjih desetletjih 19. stoletja* • Janez Mlinar, *Tone Smolej, Ljudmila Štrekelj, pozabljena prva slovenska doktorica zgodovine* • Gašper Gabrijelčič, *The Origins of U.S. Bilateral Foreign Assistance. The Marshall Plan – A Benchmark for Contemporary U.S. Foreign Aid?*

Zgodovinski časopis

HISTORICAL REVIEW

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 3-4 (170) | str. 263–512

Izdaja
ZVEZA ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE
Ljubljana

GLASILO ZVEZE ZGODOVINSKIH DRUŠTEV SLOVENIJE

Mednarodni uredniški odbor: dr. Kornelija Ajlec (SI), dr. Tina Bahovec (SI),
dr. Bojan Balkovec (SI) (tehnični urednik), dr. Rajko Bratož (SI),
dr. Ernst Bruckmüller (AT), dr. Liliana Ferrari (IT), dr. Ivo Goldstein (HR),
dr. Žarko Lazarević (SI), dr. Dušan Mlacović (SI) (namestnik odgovornega
urednika), dr. Božo Repe (SI), dr. Franc Rozman (SI), Janez Stergar (SI),
dr. Imre Szilágyi (H), dr. Peter Štih (SI) (odgovorni urednik), dr. Marta
Verginella (SI), dr. Peter Vodopivec (SI), dr. Marija Wakounig (AT)

Za vsebino prispevkov so odgovorni avtorji, prav tako morajo poskrbeti za
avtorske pravice za objavljeno slikovno in drugo gradivo, v kolikor je to
potrebno. Ponatis člankov in slik je mogoč samo z dovoljenjem uredništva in
navedbo vira.

Redakcija tega zvezka je bila zaključena 15. november 2024.

Oblikovanje in oprema: Vesna Vidmar

Sedež uredništva in uprave: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani,
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija, tel.: (01) 241-1200,
e-pošta: info@zgodovinskicasopis.si; <http://www.zgodovinskicasopis.si>

Letna naročnina: za leto/letnik 2024: za nečlane in zavode 32 €, za društvene člane 24 €,
za društvene člane – upokojence 18 €, za društvene člane – študente 12 €.
Cena tega zvezka v prosti prodaji je 16 € (z vključenim DDV).

Naročnina za tujino znaša za ustanove 45 €, za posameznike 35 €
in za študente 25 €.

Plačuje se na transakcijski račun: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Slovenija
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2, 1520 Ljubljana LJBAS12X

Sofinancirajo: Publikacija izhaja s finančno pomočjo Javne agencije za raziskovalno
dejavnost RS

Prelom: ABO grafika d.o.o. – zanjo Igor Kogelnik

Tisk: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, december 2024

Naklada: 500 izvodov

Zgodovinski časopis je evidentiran v naslednjih mednarodnih podatkovnih
bazah: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH),
Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences,
ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art,
Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskicasopis.si>
info@zgodovinskicasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

BULLETIN OF THE HISTORICAL ASSOCIATION OF SLOVENIA (HAS)

International Editorial Board: Kornelija Ajlec, PhD, (SI), Tina Bahovec, PhD, (SI), Bojan Balkovec, PhD, (SI) (Technical Editor), Rajko Bratož, PhD, (SI), Ernst Bruckmüller, PhD, (AT), Liliana Ferrari, PhD, (IT), Ivo Goldstein, PhD, (HR), Žarko Lazarević, PhD, (SI), Dušan Mlacović, PhD, (SI) (Deputy Editor-in-Charge), Božo Repe, PhD, (SI), Franc Rozman, PhD, (SI), Janez Stergar (SI), Imre Szilágyi, PhD, (H), Peter Štih, PhD, (SI) (Editor-in-Chief), Marta Verginella, PhD, (SI), Peter Vodopivec, PhD, (SI), Marija Wakounig, PhD, (AT)

The authors are responsible for the contents of their articles, they must also secure copyrights for the published photographs and figures when necessary. Reprints of articles, photographs, and graphic material are only allowed with explicit permission of the editorial office and must be cited as sources.

The editing of this issue was completed on November 15, 2024.

Design: Vesna Vidmar

Headquarters and Mailing Address: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenia, phone: +386 1 241-1200, e-mail: info@zgodovinskiasopis.si; <http://www.zgodovinskiasopis.si>

Annual Subscription Fee (for 2024): non-members and institutions 32 €, HAS members 24 €, retired HAS members 18 €, student HAS members 12 €.

Price: 16 € (VAT included).

Subscription Fee: foreign institutions 45 €, individual subscription 35 €, student subscription 25 €
Transaction Account Number: SI 56020 1 000 12083935
Zveza Zgodovinskih društev Slovenije, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana,
Nova Ljubljanska banka, d.d., Trg Republike 2,
1520 Ljubljana LJBASI2X

Co-Financed by: Slovenian Research Agency

Printed by: ABO grafika d.o.o., Ljubljana, December 2024

Print Run: 500 copies

Historical Review is included in the following international databases: Scopus, European Reference Index for the Humanities (ERIH), Historical Abstracts, International Bibliography of the Social Sciences, ABC CLIO, America: History and Life, Bibliography of the History of Art, Ulrich's Periodicals Directory, Russian Academy of Sciences Bibliographies.

<http://www.zgodovinskiasopis.si>
info@zgodovinskiasopis.si

ISSN 0350-5774	
UDK	949.712(05)
UDC	

Razprave – Studies

- Robin **Dolar**, Zgodovina skozi periodizacijo:
 pojem pozne predmodernosti270–326
 History Through the Lens of Periodization: The Concept of Late
 Premodernity
- Neva **Makuc**, Prva habsburško-beneška vojna in dnevnik
 Leonarda Amasea iz obdobja 1508–1510328–342
 The First Habsburg-Venetian War and Leonardo Amaseo's
 Diary from 1508–1510
- Nina **Ošep**, Gospodarsko poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki
 gospostva Gornji Grad344–375
 Land surveyor's relief: The influence of cadastral surveys
 on the execution of the land relief in Carniola
- Jan **Lhoták**, Burghership and honorary burghership in
 the Habsburg monarchy 1848–1918.
 Honorary categories or conflictual political fields?376–402
 Meščanstvo in častno meščanstvo v habsburški monarhiji 1848–1918.
 Častne kategorije ali polja političnih konfliktov?
- Jan **Bernot**, Boj za šolo na Travi. O nacionalni diferenciaciji na obrobju
 Kočevske v zadnjih desetletjih 19. stoletja404–420
 Struggle for a School at Trava. On National Differentiation
 on the Outskirts of the Gottschee Region in the Final Decades
 of the 19th Century
- Janez **Mlinar**, Tone **Smolej**, Ljudmila Štrekelj, pozabljena
 prva slovenska doktorica zgodovine422–439
 Ljudmila Štrekelj, the Forgotten First Slovenian Woman
 with a Doctorate in History
- Gašper **Gabrijelčič**, The Origins of U.S. Bilateral Foreign Assistance.
 The Marshall Plan – A Benchmark for Contemporary
 U.S. Foreign Aid?440–469
 Začetki bilateralne zunanje pomoči ZDA.
 Marshallov načrt – zlati standard za sodobno zunanjo pomoč?

Zapisi – Notes

Rok Stergar , Walter Lukan, zgodovinar dunajske šole (ob njegovi osemdesetletnici)	472–477
Walter Lukan, a historian of the Vienna School, on the occasion of his 80th birthday.	

Jubileji – Anniversaries

95 let dr. Eme Umek (Andrej Nared)	480–483
On the Occasion of Dr Ema Umek's 95th Birthday	

Ocene in poročila – Reviews and Reports

Herwig Wolfram, Rimsko cesarstvo in njegovi Germani: pripoved o izvoru in prihodu (Rok Ribič)	486–489
Lilijana Žnidaršič Golec, Metoda Kokole (ur.), Jurij Slatkonja (1456–1522): od Kranjske do Dunaja (Janez Höfler) ...	490–494
Darja Mihelič, Obzorje duha Istranov zgodnjega novega veka. Popis zapuščine premožnega meščana (1599) (Ignacij Voje)	495–497
Sergije Dimitrijevič, Tuji kapital v gospodarstvu bivše Jugoslavije (Neven Borak)	498–500
Janez Mulec, Življenjska pot matematika Iva Laha (Željko Oset)	501–502

* * *

Navodila avtorjem prispevkov za Zgodovinski časopis	504–507
Instructions for Authors	
Letno kazalo Zgodovinskega časopisa 78, 2024	508–512
Annual Content of Zgodovinski časopis – Historical Review 78, 2024	

Razprave

Nina Ošep

Gospodarsko poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki gospostva Gornji Grad

OŠEP, Nina, mag. zgodovine, asistentka, mlada raziskovalka, Inštitut za novejšo zgodovino INZ, SI-1000 Ljubljana, Privoz 11, nina.osep@inz.si
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0725-9367>

Gospodarsko poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki gospostva Gornji Grad

Zgodovinski časopis, Ljubljana 78/2024, št. 3–4, str. 344–375, 168. cit.

1.01 izvirni znanstveni članek: jezik Sn. (En., Sn., En.)

Članek obravnava poslovanje ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597/99–1630) z gornjegrajskimi podložniki na začetku sedemnajstega stoletja. Preučuje predvsem preplet škofovske vloge s funkcijo zemljiškega gospoda.

Analizirano je obsežno arhivsko gradivo, shranjeno v treh arhivih v Avstriji in Sloveniji, kot so sodni procesi gornjegrajskega gospostva, Hrenovi koledarji, Hrenova podložniška dnevnik in temeljni urbar gornjegrajskega gospostva z začetka 17. stoletja.

Rezultati kažejo na močno vpetost Hrena v vodenje in nadzorovanje gospostva ter na njegovo obsežno osebno poslovanje z gornjegrajskimi podložniki, v raznolikih pravnih in gospodarskih zgodovinskih kontekstih. Primeri obravnavanih tem so škofovo izvajanje in vodenje patrimonialnega sodstva, njegovo prizadevanje za boljši vpogled v gospodarsko osnovo podložnih kmetij, soočanje s kmečkim uporom v letih 1602–1607, delovanje na področju dajatev in urejanje posestnih vprašanj.

Ključne besede: zemljiški gospod, zemljiško gospostvo, škof, Tomaž Hren, agrarna zgodovina, Gornji Grad, zgodnji novi vek.

OŠEP, Nina, MA in History, Assistant, Young Researcher, Institute of Contemporary History (INZ), SI-1000 Ljubljana, Privoz 11, nina.osep@inz.si
ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-0725-9367>

Bishop Tomaž Hren's Economic Dealings with Subjects of the Seigneurie of Gornji Grad/Oberburg

Zgodovinski časopis (Historical Review), Ljubljana 78/2024, No. 3–4, pp. 344–375, 168 notes

Language: Sn. (En., Sn., En.)

The article examines the dealings of the Bishop of Ljubljana Tomaž Hren (1597/99–1630) with the subjects of the Seigneurie of Gornji Grad/Oberburg at the beginning of the 17th century. It primarily examines the intertwining of Hren's role of a bishop with his function of the landlord.

The extensive archival material, kept in three archives, two in Slovenia and one in Austria, has been analysed, including judicial records of the Seigneurie of Gornji Grad, Hren's calendars and two registers regarding his subjects, as well as the rent-roll of the Gornji Grad Seigneurie from the early 17th century.

The research findings show Hren's strong involvement in the management and control of the seigneurie, as well as the extensivity of his personal dealings with the Gornji Grad subjects in various legal and economic contexts. The topics addressed include Hren's exercise of patrimonial jurisdiction, his efforts to gain better insight into the economic situation of his subjects' farms, his confrontation with the peasant revolt in the years 1602–1607, his dealing with feudal dues and property issues.

Keywords: landlord, seigneurie, bishop, Tomaž Hren, agricultural history, Gornji Grad/Oberburg, early modern period.

Ustanovitev ljubljanske škofije leta 1461 in razpust gornjegrajskega benediktinskega samostana leta 1473 sta ljubljanskim škofom prinesla obsežno gornjegrajsko gospodstvo, ki se je večinoma raztezalo po območju današnje Zgornje Savinjske doline.¹ S pridobljenim gospodstvom so škofje prevzeli funkcijo gornjegrajskih gospodov in tako se je vzpostavila dvojnost škofovske vloge kot cerkvenih dostojanstvenikov in zemljiških gospodov. Pričujoča raziskava se osredotoča na obdobje osmega ljubljanskega škofa, Tomaža Hrena, med leti 1597/99 in 1630, na način njegovega poslovanja ter ravnanja z gornjegrajskimi podložniki. Hrenovo škofovsko obdobje zaznamuje bogato arhivsko gradivo, ki izpričuje njegovo osebno angažiranost v upravljanju gospodstva. Pri raziskovanju je bila ključna prednost njegova prepoznavna pisava, ki je olajšala identifikacijo in analizo dokumentov.

V začetku 17. stoletja je gornjegrajsko gospodstvo obsegalo tri trge in devet uradov, razporejenih predvsem po Zgornji Savinjski dolini, s posameznimi trgi in uradi,² ki se nahajajo v okolici Velenja in Celja.³ Območja, ki jih obravnavamo, v grobem sledijo reki Savinji na severu od Solčave do zahodnega dela Spodnje Savinjske doline (Braslovče, Vransko) na jugu ter proti Dreti v smeri jugozahoda.⁴

Dvojnost škofovske vloge ni bila nikakor unikatna ljubljanskim škofom, a je bila deležna izjemno malo historiografske pozornosti. Teme so se do zdaj delno dotaknili Hans Casparis, ki je na začetku 20. stoletja napisal monografijo o škofih iz Chura,⁵ Bernhard W. Scholz, ki je preučil zgodovino kneževine Nisa (Neiße),

¹ Gestrin, Ferdo. »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426.« *Zgodovinski časopis* 6 (1952), dodatek: zemljevid Gornjegrajske posesti 1426 in Žnidaršič Golec, Lilijana. »Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja.« V: Ljubljanska škofija: 550 let, ur. France M. Dolinar. Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2011, 17.

² Trije trgi, Marchkht Oberbürg oz. trg Gornji Grad, Marcht Lauffen oz. trg Ljubno ter Marchkht Ryez oz. trg Rečica in devet uradov: Ambt Tyrosegkh oz. urad Tirosek, Ambt Drüett oz. urad Zadretje, Ambt Säänn, oz. urad Posavinje, Ambt in Gepürg oz. urad Ljubenska gora, Ambt Leütsch oz. urad Luče, Ambt Sulzbach oz. urad Solčava, Ambt Fraßlau oz. urad Braslovče, Ambt St. Gillgen oz. urad Šentilj, ki je vključeval Trbovlje in Griže, ter Ambt Püerg Cilly oz. urad v hribovju pod Celjem.

³ Golec, Boris. »Hudič kupi Slom in postane Slomšek: Razkriti prvi prednik škofa Slomska na Slomu pri Ponikvi.« *Kronika* 70/1 (2022), 78.

⁴ Vključno z Grižami in Trbovljami.

⁵ Casparis, Hans. *Der Bischof von Chur als Grundherr im Mittelalter*. Bern: Buchdruckerei Stämpfli & Cie., 1909.

ki je pripadala vrocavskim škofom,⁶ in Pavle Blaznik, ki je analiziral, kako so freisinški škofje opravljali z loškim gospodstvom.⁷ Vsem tem gospodstvom je bilo skupno, da so imeli pri upravljanju na voljo uradnike in niso osebno poslovali s podložniki, zato vemo, da škofje niso nujno sami vodili svojih zemljiških posesti. Med sodobnimi razpravami o gornjegrajskem gospodstvu v zgodnjem novem veku je treba omeniti raziskave Žige Zwittera, v katerih obravnava predvsem okoljske in gospodarske vidike.⁸

Ljubljanski škofje so imeli poleg gornjegrajskega še gospodstvo »Pfalz« oz. Ljubljana in gospodstvo Goričane na Kranjskem. Nad svojimi podložniki so imeli enake gmotne in sodne pravice kot svetni fevdalni gospodje,⁹ kar je v praksi pomenilo, da so bili enako upravičeni do zemljiške rente in da so imeli pravico do patrimonialnega sodstva; razlike so se pokazale v načinih zastopstva in upravljanja (npr. odvetništvo), v naravi vojaških bremen v srednjem veku ter pridobivanju in odsvajanju zemljišč.¹⁰ Iz gornjegrajskih virov lahko rekonstruiramo temeljne značilnosti upravljanja gospodstva. Hren je imel zaposlene uradnike, kot sta bila odvetnik¹¹ in oskrbnik¹² gospodstva. Sorodne uradniške funkcije omenja tudi Scholz v primeru Nise, vendar v primerjavi z gornjegrajskim gospodstvom niso nujno opravljali enakih vlog. Scholz pravi, da je imel v Nisi nadzor nad škofovskimi zemljiškimi posestmi dvorni upravitelj,¹³ medtem ko lahko iz virov in evidenc vidimo, da je v gornjegrajskem gospodstvu vodil nadzor v veliki meri Hren osebno. Dober primer Hrenove vpetosti so podložniški dnevnik gornjegrajskega gospodstva, iz katerih je razvidno, da je menjave gospodarjev kmetij večinoma vpisoval sam.¹⁴

⁶ Scholz, Bernhard W. *Das geistliche Fürstentum Neisse: eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2011.

⁷ Blaznik, Pavle. *Škofja Loka in loško gospodstvo: (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973, 163–170.

⁸ Zwitter, Žiga. »Vpliv 'male ledene dobe' na agrarno poselitev na ozemlju današnje Slovenije na primeru izbranih območij v Zgornji Savinjski dolini.« *Diplomsko delo, Filozofska fakulteta UL*, 2010, Zwitter, Žiga. »Agrarna zgodovina podložnikov dveh gospodstev med Podjuno in Menino v 16. in 17. stoletju.« V: *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*, ur. Darja Mihelič. Ljubljana: Založba ZRC, 2014, 207–229 in Zwitter, Žiga. »Subsistence, prosperity and abandonment of Alpine isolated farms in the dynamic 17th century environment: Case study from the Upper Savinja Valley with special emphasis on tenants' inventories.« *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 11 (2015), 139–181.

⁹ Žnidaršič Golec, Lilijana. *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015, 30–31.

¹⁰ Vilfan, Sergij. »Zemljiška gospodstva.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 78–83.

¹¹ SI AS 1073 108r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598, 19.

¹² SI AS 1073 107r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597b, 40.

¹³ Scholz, *Das geistliche Fürstentum Neisse*, 284.

¹⁴ SI AS 1073 NŠAL, Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1598, SI AS 1073 NŠAL, Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1613.

O škofu Hrenu je bilo do zdaj napisanih že precej del,¹⁵ vendar njegove vloge zemljiškega gospoda do zdaj še ni nihče obravnaval, z izjemo Žige Zwittera, ki se je delno dotaknil teme v svojem članku o *Vremenski in klimatski zgodovini v koledarjih in podložniških dnevnikih ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1640)*,¹⁶ in Walterja Brunnerja, ki je interpretiral in predstavil pismo, ki ga je Hren poslal nadvojvodi Ferdinandu. Ugotovil je, da je Hren želel izboljšati gospodarsko stanje podložnikov oz. vsaj preprečiti njegovo poslabšanje.¹⁷ Dne 21. septembra 1599 je tako poslal Ferdinandu pismo glede gornjegrajskih podložnikov,¹⁸ za katere pravi, da živijo na območju »divjih gora«, zato so primorani nujno drug z drugim »heben und legen«¹⁹ – gospodariti.²⁰ Hren je v njihovem imenu pisal, da na goratem ozemlju niso zmožni pridelati dovolj žita za kruh, zato davke plačujejo s prodajo živine. Pravica do kmečke trgovine z živino naj bi obstajala že 450 let, še iz časa benediktinskega samostana. Zdaj pa naj bi jim preprečevali prodajo prek deželne meje – na Kranjsko in Koroško.

¹⁵ Obširno monografijo o škofovem delovanju je z umetnostnozgodovinskega vidika v dveh delih objavila Ana Lavrič, gl. Lavrič, Ana. *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti* 1–2. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988. Leta 1998 je o njem izšel zbornik *Hrenov simpozij v Rimu*, ki vključuje različne raziskave o škofu, od njegove biografije do sinod. *Hrenov simpozij v Rimu*. Ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba, 1998. V svojem poglavju je Walter Brunner strnil podatke, ki jih je zbral v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu, gl. Brunner, »Bischof Thomas Chrön«, 23–46. Vincenc Rajšp pa se je v zborniku osredotočil na Hrenovo politično kariero in analiziral vlogo Hrena kot deželnega namestnika. Rajšp, Vinko. »Tomaž Hren – deželni namestnik v Gradcu.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju, 1998, 89–98. France M. Dolinar je Hrenu leta 2007 posvetil poglavje v znanstveni monografiji o ljubljanskih škofih, kjer je predstavil tedanje stanje raziskav. Dolinar, France M. *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007. V zadnjih letih so se s Tomažem Hrenom raziskovalno ukvarjali še Julijana Visočnik, ki je preučevala škofove pridige, Visočnik, Julijana. »Tomaž Hren in pridige ob posvetitvi cerkva.« *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 38 (2016), 32–60. In Visočnik, »Tomaž Hren in romarji (pridiga št. IV).« *Arhivi* 36, št. 2 (2013), 315–328, Luka Vidmar, ki je pisal o Hrenovem požigu protestantskih knjig, Vidmar, Luka. »Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom.« *Kronika*, 61, št. 2 (2013), 189–216 in Vanja Kočevkar, ki je obravnaval pritožbo kranjskih deželnih stanov iz leta 1607 zoper Hrena. Kočevkar, Vanja. »Pritožba kranjskih deželnih stanov zoper ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1607 – 1. del.« *Arhivi* 38, št. 1 (2015), 9–34; In Kočevkar, »Pritožba kranjskih deželnih stanov zoper ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1607 – 2. del.« *Arhivi* 38, št. 2 (2015), 233–267. Žiga Zwitter je škofa Hrena predstavil kot vremenskega opazovalca Zwitter, Žiga. »Vremenska in klimatska zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1630).« *Zgodovinski časopis* 67/3–4 (2013), 306–389. in poznavalca priročnikov za umno gospodarjenje Zwitter, Žiga. »Eine Wissensgeschichte der Wiesen und Weiden im Südosten der Alpen im 16. und im frühen 17. Jahrhundert.« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 128/1 (2020), 49–82.

¹⁶ Zwitter, Žiga. »Vremenska in klimatska zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1630).« *Zgodovinski časopis* 67/3–4 (2013), 306–389.

¹⁷ Brunner, Walter. »Bischof Thomas Chrön nach Dokumenten des Steiermärkischen Landesarchivs.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba, 1998, 25–26.

¹⁸ Brunner, »Bischof Thomas Chrön«, 26.

¹⁹ *Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm, Erstbearbeitung (1854–1960), digitalisierte Version im Digitalen Wörterbuch der deutschen Sprache*, <<https://www.dwds.de/wb/dwb/heben>>, (dostop 26. 5. 2023) s.v. *heben*, na to se navezuje formula »dvigniti in položiti«, ki v bistvu pomeni zbiranje dohodkov in plačevanje davkov ali bremen.

²⁰ Brunner, »Bischof Thomas Chrön«, 26.

To bi pomenilo, da Hrenovi podložniki ne bi mogli plačevati svojih dajatev, kar bi škodovalo tudi samemu gospostvu. Tako je Hren najprej zaprosil za posredovanje notranjeavstrijske vlade, ki je kmečko trgovanje označila za tihotapstvo. Zato se je Hren zdaj obrnil na samega Ferdinanda in ga prosil, da bi lahko njegovi podložniki še vedno trgovali prek deželne meje, saj bi jim s tem zagotovil sredstva za nakup osnovnih življenjskih potrebščin, sebi pa izplačilo davkov in dajatev.²¹

Iz analiziranih virov je torej mogoče razbrati, da je Hren kot zemljiški gospod skrbel za blaginjo svojih podložnikov. Ko so se srečali s težavami, se je zavzel zanje, tudi če je to pomenilo posredovanje na višjih ravneh oblasti. To je v nasprotju s stereotipno sliko fevdalnih gospodov kot zgolj izkoriščevalcev svojih podložnikov. Prav tako je iz pisma razvidno, da se je Hren zavedal, da je bilo gospostvo odvisno od trgovine svojih podložnikov. Treba je tudi upoštevati, da je Hren to napisal v času izrazitega viška male ledene dobe, ki je verjetno vplivala na zmanjšanje kmetijskih pridelkov.²²

Namen članka je ugotoviti, s katerimi vsebinami se je na področju poslovanja s podložniki uspelo Hrenu kot ljubljanskemu škofu in zemljiškemu gospodu v napetem času protireformacijskega gibanja ukvarjati vzporedno s preostalimi škofovskimi dolžnostmi. Pozornost bo posvečena vprašanju, koliko nadzora je Hren imel nad poslovanjem gospostva s podložniki, kako se je z njimi sporazumeval in kako je reševal razne podložniške zadeve. Čeprav utegne izraz »poslovanje« zveneti nenavadno, je utemeljen, ker ustrezno zajema vprašanje, ki nas je zanimalo v tem članku, in sicer, kako je škof Tomaž Hren opravljal svoje delo v zvezi s podložniki, za katere je bil zadolžen.

Uporabljeni viri

Ohranjeni **Hrenovi koledarji**, ki zajemajo 23 zvezkov, so shranjeni v Arhivu Republike Slovenije in Nadškofijem arhivu Ljubljana.²³ T. i. »Schreibkalender«

²¹ Winkelbauer, Thomas. »Bauer, Grundherr, Landesfürst. Theorie und Praxis der Herrschaft über Land und Leute in den niederösterreichischen und böhmischen Ländern um 1600.« *Opera Historica* 14 (2010), 73–90. (dostop: junij 2023), 73–74.

²² Glej Dobrovolny, Peter, Andres Moberg, Rudolf Brázdil, Christian Pfister. »Monthly, seasonal and annual temperature reconstructions for Central Europe derived from documentary evidence and instrumental records since AD 1500.« V: *Climate Change* 101 (2010), 69–107 in Zwitter, Žiga. »Subsistence, prosperity and abandonment of Alpine isolated farms in the dynamic 17th century environment: Case study from the Upper Savinja Valley with special emphasis on tenants' inventories.« V: *Ekonomika i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 11 (2015), 139–181 in Zwitter, Žiga. »Urbarji iz 16. in 17. stoletja kot vir za okoljsko zgodovino.« V: *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja*, ur. Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2016, 118–149 in Zwitter, Žiga. »Vremenska in klimatska zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1630).« *Zgodovinski časopis* 67/3–4 (2013), 306–389.

²³ Hranjeni v Arhivu Republike Slovenije: AS 1073, Zbirka rokopisov, 106 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597), 107 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597), 108 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598), 109 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598), 110 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1599), 111 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1601), 112 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža

odražajo tipično uporabo v zgodnjem novem veku, vključno z informacijami o krščanskih praznikih, dnevih za puščanje krvi, svetnikih, vremenskih napovedih, luninih menah, zodiaku in kmetijsko-poljedelskih nasvetih.²⁴ Koledarji so bili odraz verskih prepričanj, razumevanja narave in želje po redu v vsakodnevem življenju. Hren je v te koledarje večinoma pisal sam, redko opazimo tujo pisavo. Vpisi so vsebinsko raznoliki. Med drugim najdemo vremenske notice, opombe o splošnem dogajanju po svetu (npr. o smrti angleške kraljice Elizabete I. leta 1603, ki je bila protestantka),²⁵ molitve, poročanja o njegovih potovanjih, razne posle, celo sezname nakupov od slaščičarjev,²⁶ zapise o uporniških kmetih,²⁷ novice o osmanski nevarnosti.²⁸ Kar zadeva vpise, povezane z gornjegrajskimi podložniki, je opaziti zmanjšano število zapisov med letoma 1613 in 1620, z izjemo leta 1615, in skoraj popolno odsotnost zapisov po letu 1625. To lahko delno pojasnimo s Hrenovo službo notranjeavstrijskega namestnika v letih 1614–1621,²⁹ zaradi katere je imel manj časa za podložniške zadeve.

Znatel del **gornjegrajskih sodnih zapisnikov** se nahaja v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu.³⁰ Med ohranjenimi zapisniki je prišel v poštev sklop iz obdobja

Hrena 1602), 113 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1603), 114 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1610), 115 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611), 116 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611), 117 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1613), 118 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1614), 119 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1615), 120 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1617), 121 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1617), 122 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1620), 123 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1622), 124 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1625), 125 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1626), 126 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1627) in Nadškofijskem arhivu Ljubljana: NŠAL, KAL, šk. 98, Hrenov koledar 1600 in NŠAL, KAL, šk. 98, Hrenov koledar 1607.

²⁴ Herbst, Klaus-Dieter. »Der Schreibkalender der Frühen Neuzeit und seine Autoren. Ergebnisse der Forschung. Mit einer Personalbibliografie seit 2006.« *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte* 20 (2018), 94. (Dostop: junij 2023).

²⁵ AS 1073, Zbirka rokopisov, 113r Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1603, str. 24.

²⁶ AS 1073, Zbirka rokopisov, 114r Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1610, str. 21.

²⁷ Več v poglavju tega članka: »Hrenovo soočanje s podložniškim uporom, ki ga je vodil gornjegrajski podložnik Jakob 'v Tlaki' oz. Tlaker.«

²⁸ AS 1073, Zbirka rokopisov, 112r Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, str. 25.

²⁹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 112.

³⁰ Nekdaj so bili sodni zapisniki shranjeni v arhivu »Justiz-, Finanz- und Sicherheitsbehörden«, natančneje v Grundbuch I, pod št. 3380, zdaj pa so jih prenesli v oddelek »Herrschaftsarchiv«, kjer so spravljani pod signaturo Oberburg, šk. 135, zv. 936. Leta 1872 so z dovoljenjem škofa Jerneja Vidmarja prenesli v Štajerski deželni arhiv v Gradcu veliko gornjegrajskega arhivskega gradiva. Avstrija je prejeto gradivo vrnila Jugoslaviji leta 1978, leto kasneje pa je dobil Nadškofijski arhiv v Ljubljani od Arhiva Republike Slovenije fond Gornji Grad A. Obravnavani sodni spisi, ki niso bili del fonda gornjegrajskega gospostva, pa so ostali v Štajerskem deželnem arhivu, ki jih hrani še danes.

Del arhivskega gradiva, ki je po letu 1872 ostal v Gornjem Gradu, je bil leta 1937 razdeljen: Nadškofijski arhiv v Ljubljani je pridobil patronatske zadeve in del gospodarskega arhiva, Banovinski arhiv v Mariboru pa je shranil del gradiva glede podložniških, šolskih, cestnih, davčnih, javnoupornih in sodnih zadev. Mariborsko gradivo je bilo izročeno Nadškofijskemu arhivu v Ljubljani leta 1988. *Vodnik po fondih in zbirkah*, Ljubljana: Nadškofijski arhiv, 1999, str. 55. Del gornjegrajskega gradiva, ki sega v čas po škofu Hrenu, pa hrani Zgodovinski arhiv

1604–1615. V nadaljevanju bo na podlagi teh sodnih zapisnikov obravnavanih nekaj sodnih procesov.

Sodne protokole so pripravljala sodišča sama. Načeloma so jih zapisovali sodni zapisnikarji ali pa sodnik.³¹ V gornjegrajskih sodnih protokolih se najdejo različne pisave. Ker je Hrenova pisava zelo jasna, prepoznavna in se članek osredotoča na njegovo poslovanje, so bili iz virov za analizo odbrani procesi, o katerih je pisal Hren sam. Glede avtorstva drugih protokolov je možno, da jih je zapisoval gornjegrajski odvetnik. Odvetništvo je bilo nekdaj povezano s cerkveno zemljiško posestjo. Odvetniki, ki so bili v zgodnjem srednjem veku postavljeni iz vrst svetnih fevdalcev, so opravljali sodne posle in zastopali svoje cerkvene fevdalne gospode,³² kasneje pa so v sporih s podložniki zastopali zemljiškega gospoda,³³ kakor je tudi gornjegrajski odvetnik Jurij Curler v začetku Hrenovega spora z gornjegrajskimi podložniki.³⁴

Zapisnike so zapisovali v pravnem jeziku tistega časa, ki je vseboval latinske izraze ali besedne zveze.³⁵ To se lahko opazi tudi v Hrenovih zapisih, saj je uporabljal latinske sklanjatve, čeprav je pisal v nemščini, ali pa je občasno dodal poved v latinščini.³⁶ Sodniki so iz procesa, do katerega je prišlo, odbrali relevantne podatke in jih zapisali na precej zgoščen način. Zato Jenny Thauer meni, da sodni zapiski pričevanj podložnikov ne predstavljajo izčrpno in le redko dokumentirajo, kaj točno se je na sojenju izreklo.³⁷ Zgoščenost zapisov in pomanjkanje natančnejše predstavitve procesa najdemo tudi v Hrenovih zapisih.³⁸ A vendarle je pogosto citiral tudi izjave udeležencev, ki jih je posebej označil.³⁹ Redkokdaj so bile te izjave citirane v slovenščini, saj jih je Hren skoraj vedno prevedel v nemščino.

V zapisnikih, ki jih ni napisal Hren sam, se sicer velikokrat opazi njegove notice, ki jih je pripisal ob robovih. Na podlagi tega je možno sklepati, da je vsaj občasno skrbno spremljal, kaj je bilo napisano. Za razumevanje Hrenovega poslovanja s

Celje.

³¹ Thauer, Jenny. *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft. Eine mikrohistorische Untersuchung am Beispiel eines altmärkischen Patrimonialgerichts um 1700*. Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz, 2001, 75.

³² Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961, 116.

³³ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 361.

³⁴ SI AS 1073 112r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, 4.

³⁵ Thauer, *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft*, 76.

³⁶ Prim. uporabo latinskih sklanjatev v sodnem procesu, ki ga je sprožil Lampret Kovnik: »Lamprecht Kallnik wid(er) seinen ayden Jacob Kunspernik vnd sein eheweyb, des Kallniks Tocht(er) Evam« v StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 231., torej Lampret Kovnik proti zetu Jakobu Kunšperniku in njegovi ženi, ki je bila Kovnikova hči Eva. Evino ime je sklanjal po prvi ženski sklanjatvi v latinskem jeziku.

³⁷ Thauer, *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft*, 75.

³⁸ Dober primer je sodni proces Gregorja Vertačnika proti nekemu obrtniku Potočniku, ker ni izpolnjeval pogojev, določenih v pogodbi, ki sta jo sklenila, vendar je zapis presenetljivo kratek in jedrnat. Ne izvemo niti celotnega imena tožnika niti točno, kaj je določala pogodba, glede tožbe pa so nam ponujene precej skope informacije v StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 115.

³⁹ Več glej v sodnem procesu zoper podložnikov v zadevi Šetev v StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 165–166.

podložniki so se zapisniki izkazali kot koristen in izčrpen vir, ki je pokazal, kako se je Hren v praksi soočal z najrazličnejšimi temami in konflikti med podložniki. Kljub prej omenjeni zgoščenosti zapisov sta bistvo spora in njegovo reševanje jasno predstavljena. Iz zapisnikov je tako razvidno, s katerimi podložniškimi sodnimi zadevami se je Hren osebno ukvarjal, kako je pristopil k njihovem reševanju, do neke mere pa tudi, kako jih je dojemal.

Pri analizi sodnih zapisnikov je potrebna previdnost, saj se ti ne navezujejo zgolj na gornjegrajsko gospodstvo, ampak se med njimi najdejo tudi primeri sojenj, ki se nanašajo na druga območja. Denimo proces glede podložnikov Plešivčnikov, ki so bili sicer iz Koroške in so bili vpleteni v spor na območju Uršlje gore,⁴⁰ ali pa primer pritožbe podložnikov iz urada Poreber proti zastavnemu imetniku Krištofu Harerju iz Kamnika.⁴¹ Našel se je celo primer tožbe med plemstvom, ko je gornjegrajski odvetnik iz Motnika Jurij Curler tožil dva plemiča zaradi neprimerne obnašanja do njega.⁴² Kljub temu da gre pri gornjegrajskem gospodstvu za patrimonialno in, redkeje, deželsko sodstvo, lahko vidimo, da je prihajalo do različnih procesov, na katerih so obravnavali zadeve podložnikov zunaj gornjegrajskega zemljiškega gospodstva in deželskega sodišča ter izjemoma celo zadeve, ki so se tikale plemstva.

Gornjegrajska podložniška dnevnik sta shranjena v Nadškofijskem arhivu Ljubljana⁴³ in spadata med gosposčinske protokole. Prvi dnevnik obsega leta med 1598–1612, drugi pa od 1613–1630. Vsebuje zapise, ki so nastali v okviru uprave gospodstva ter civilno- in kazenskosodnih pristojnosti patrimonialnega sodstva.⁴⁴ Pojavljajo se predvsem informacije o menjavi lastnikov kmetij. Kjer je imel zemljiški gospod civilno sodstvo, je lahko namreč od vsakega prenosa kmetije na drugega gospodarja prejel pristojbino.⁴⁵ Redkeje naletimo tudi na druge podatke, recimo o upravnih ureditvi gospodstva, urejanju desetnin in imenovanju desetinskih zakupnikov.⁴⁶ Hren je na zadnje ali notranje strani platnic rad pisal tudi kratke notice, ki tematsko niso spadale v osrednji del dnevnikov. Tak primer je izpis različnih slovenskih izrazov na koncu prvega dnevnika. Nekateri izrazi so s področja terminologije partikularnega prava,⁴⁷ ki jo je Hren pri poslovanju s podložniki zagotovo uporabljal. Večinoma gre za Hrenove zapise, le redko se pojavlja druga pisava, kar ni zanemarljiv podatek, saj nam sporoča, da je Hren redno sam vodil evidenco gornjegrajskih podložnikov.

⁴⁰ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, fol. 139. Plešivčnik se je pojavil v sodnih protokolih, ker je spadal pod graščino Rudenek, ki je prav tako pripadalo ljubljanski škofiji. Sodni zapisnik se torej (enako kot Hrenova podložniška dnevnik) ne nanašajo izključno na gornjegrajsko gospodstvo, ampak tudi na Rudenek.

⁴¹ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, fol. 134–138.

⁴² StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, fol. 138.

⁴³ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, šk. 17, žurnal 1598 in NŠAL, Gornji Grad Avstrija, šk. 17, žurnal 1613.

⁴⁴ Zwitter, Vremenska in klimatska zgodovina, 313.

⁴⁵ Blaznik, Pavle. »Podložniške obveznosti do zemljiškega gospodstva.« V *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, *Agrarno gospodarstvo*, 241–278. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 262.

⁴⁶ NŠAL Gornji Grad Avstrija, šk. 17, žurnal 1598, »Wie man die Zehent in der Leytsch außlassen möge in Bestandt«.

⁴⁷ NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal, neoštevilčene strani na koncu dnevnika.

Temeljni urbar gornjegrajskega gospostva se nahaja v Nadškofijskem arhivu Ljubljana⁴⁸ in obsega več kot 2000 strani. Glede na ozemlje, ki ga pokriva ta urbar, ga uvrščamo med splošne urbarje, saj zajema celotno posest gornjegrajskega gospostva. Gre za temeljni (oz. glavni ali matični) urbar, saj je služil kot normativna podlaga za pobiranje dajatev, in sicer za daljše obdobje.⁴⁹ Le približno je znan čas njegovega nastanka. Načeloma so ta urbar datirali v leto 1602, vendar primerjava z drugimi sočasnimi viri pokaže, da ta letnica ne drži. Na napačno datacijo urbarja je v diplomski nalogi opozoril že Žiga Zwitter, ki je s primerjavo temeljnega urbarja s štiftnim registrom gornjegrajskega gospostva iz leta 1602 ugotovil, da urbar ni nastal pred letom 1603.⁵⁰ Treba je razumeti, da gre za zelo obsežen urbar, ki je nastajal dlje časa, zato ga je težko časovno zamejiti. Datacijo smo poskusili oceniti na podlagi zapisov o podložniku Juriju Milošiču in njegovih dajatvah. Na začetku urbarja je naveden eden izmed podložnikov – skupaj z njegovimi dajatvami –, ⁵¹ dve strani naprej pa je njegov sin zapisan kot »Gašper, zakonski sin pokojnega prej omenjenega Jurija Milošiča«. ⁵² Ker glede na sodni proces iz leta 1607⁵³ vemo, da je bil Jurij Milošič takrat še živ, lahko sklepamo, da je vsaj del urbarja, ki vključuje podatke o njem, nastal po letu 1607, če nas pri tem ni zavedel morebitni soimenjak. Obravnavani urbar vsebuje zelo natančen popis gospostva, saj je še v sedemdesetih letih 17. stoletja služil za odmero oz. kontrolo gosposčinskih dohodkov.⁵⁴ Ker so se dajatve povečale ali pa je prišlo do kakšnih drugih sprememb, je bilo to v urbarju označeno naknadno. Hrenovi pripisi se v urbarju pojavljajo še leta 1626.⁵⁵

V Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu in v Nadškofijskem arhivu Ljubljana so še razni dokumenti in listine, ki se navezujejo na kmečki upor gornjegrajskih podložnikov na začetku 17. stoletja.⁵⁶

Hrenovo prizadevanje za boljši vpogled v gospodarsko osnovo podložniških kmetij

V kontekstu preučevanja gospodarske in upravne zgodovine gornjegrajskega gospostva v 17. stoletju se izpostavlja vloga škofa Hrena kot ključnega akterja v procesu urejanja in nadzora nad podložniškimi zadevami. Njegovo vodenje evidenc o gospostvu razkriva sistematičen pristop h gospodarjenju, ki temelji na natančni

⁴⁸ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?

⁴⁹ Bizjak, Matjaž. »Urbarji srednjega veka.« V: *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja*, ur. Lilijana Žnidaršič Golec in Matjaž Bizjak. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016, 24.

⁵⁰ Zwitter, »Vpliv 'male ledene dobe', 14.

⁵¹ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 23.

⁵² NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 27.

⁵³ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, fol. 105.

⁵⁴ Valentinitich, Helfried. »Proces podložnikov gospostva Gornji Grad proti ljubljanskemu škofu 1676/77.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2 (1974), 312.

⁵⁵ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 889.

⁵⁶ StLA AUR 1607-07-07 Oberburg, NŠAL, Gornji Grad, Avstrija, šk. 94, Spisi (Memorial o upornih kmetih), 1603 NŠAL, Gornji Grad, Avstrija, šk. 94, Spisi (Seznam upornih kmetov), 1603 NŠAL, Gornji Grad, Avstrija, šk. 94, Spisi (Hrenovi prepisi točk nadvojvodskih komisarjev), 1604.

dokumentaciji in osebne angažmaju v upravnih procesih. Kljub prisotnosti gosposkih uradnikov je Hren aktivno sodeloval pri vodenju podložniških zadev, kar se odraža v arhivskem gradivu, ki omogoča vpogled v njegove metode dela.

Temeljni dokument v tej zvezi predstavlja gornjegrajski urbar z začetka 17. stoletja, ki je bil sestavljen na Hrenovo pobudo.⁵⁷ Čeprav ga ni napisal sam, so njegovi osebni popravki in dopolnitve v urbarju ključni za razumevanje njegove vloge pri upravljanju gospostva. Hren je skozi svoje škofovsko delovanje kontinuirano posodabljal urbar, zabeležil vsako pomembno spremembo pri posameznih podložnikih in ohranil natančne zapiske o dajatvah.

Primer njegove notice najdemo na primer pri podložniku Blažu Khockhelu (Kokolj) v uradu Tirosek. Pri njegovem popisu si je Hren pripisal dodatno dajatev pol funta voska in pravico do pustote, ki se je imenovala Kanolova,⁵⁸ za katero je Blaž tedaj plačeval še 15 krajcarjev.⁵⁹ Kanolova pustota je sicer po urbarju sodeč pripadala Mihelu Lamprečniku,⁶⁰ a iz Hrenovega pripisa izvemo, da Mihel zadnjih trideset let ni plačeval dajatev, zato mu je bila zemlja odvzeta, dajatev pa povišana s 15 na 36 krajcarjev,⁶¹ 15 pa jih je dodal še Blaž Kokolj. Hrenu se je zdelo pomembno, da so bile dajatve, zapisane v urbarju, izplačane, tako da si je zapisal, da se je dvignila vrednost pustote, dajatev je bila odplačana in »njihov« urbar ni bil prikrajšan. Dodal je še, da si je to dobro zapomniti.⁶² Razvidno je, da si je Hren razne spremembe dajatev zabeležil neposredno v urbar. Spremljal je, kdo je oddajal (nekateri) dajatve in v kakšni obliki. Če podložnik ni poravnal svojih obveznosti, je Hren to zabeležil in sprejel ustrezne ukrepe, kot v primeru Mihela Lamprečnika. Čeprav je bil Hren, kot se zdi, zelo dosleden pri dokumentiranju nekaterih sprememb, ni bil tako sistematičen pri organiziranju zapisovanja informacij. Njegovi zapisi so precej razdrobljeni in zahtevajo sestavljanje informacij iz različnih virov.

Ker pa tudi temeljni urbar ni v celoti zadostil njegovim potrebam po nadzoru nad gospostvom, saj so se denimo velikosti posesti in lastništva redno spreminjali, si je v drugem podložniškem dnevniku zabeležil kratek vprašalnik za podložniške kmete,⁶³ ki je vseboval vprašanja: 1. koliko oralov njiv ima podložnik, 2. koliko ima vozov sena, 3. koliko ima konj, 4. koliko ima volov, krav, prašičev, 5. ali ima svoj gozd. Iz tega lahko sklepamo, da si je želel razjasniti, kakšna je bila gospodarska osnova posameznih podložnikov. Gre za zametke popisa velikosti kmetij. To izkazuje, da je bil temeljni urbar z začetka 17. stoletja za škofa premalo natančen oz. ni nudil dovolj dobrega pregleda nad podložniki. V svoj podložniški dnevnik si je odgovoril na navedena vprašanja in beležil o menjavah kmetij.⁶⁴

Predvideva se, da so bili podatki o menjavah kmečkih gospodarjev zabeleženi neposredno v prisotnosti podložnikov, ki so obiskali upravne prostore gospostva,

⁵⁷ Valentinitš, »Proces podložnikov gospostva Gornji Grad«, 312.

⁵⁸ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 131.

⁵⁹ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 133.

⁶⁰ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 132.

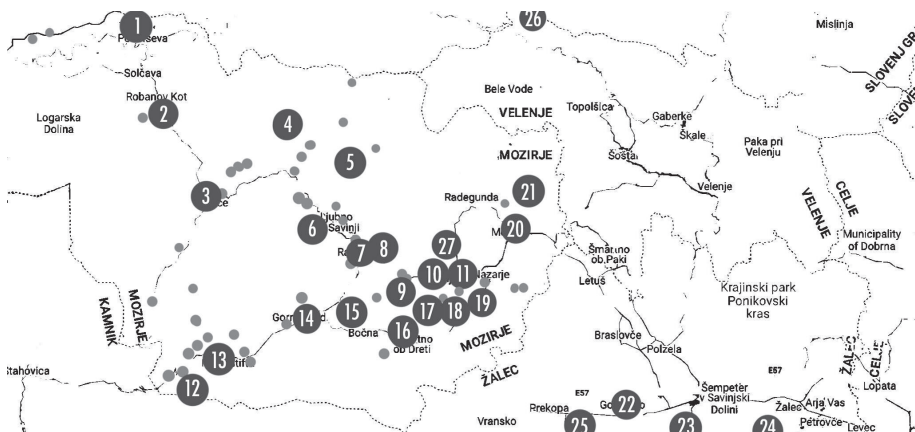
⁶¹ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 133.

⁶² NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 133.

⁶³ NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1617.

⁶⁴ Zwitter, »Agrarna zgodovina podložnikov«, 211.

da bi sporočili spremembe v zvezi z upravljanjem svojih posesti. Takšno sklepanje podpira analiza Hrenovega vprašalnika, uporabljenega pri preverjanju podložniškega premoženja, kot tudi njegov zasebni »slovarček«, zapisan na koncu podložniških dnevnikov. Znano je, da je znal Hren slovensko,⁶⁵ poleg tega pa najdemo cel kup dokazov o Hrenovem znanju slovenskega jezika v številnih zapisih v slovenščini, ki se nanašajo na transakcije s podložniki. Zabeležil je tudi ljudsko gospodarsko-pravno terminologijo v slovenskem jeziku, med drugim »u jemo vzeti – zu lehen« (zastareli izraz za vzeti kmetijo v zakup)⁶⁶ in »u sajem«. Drugi primeri vključujejo »omerlina« (danes znano kot umrščina),⁶⁷ »samopash« (danes samopaš)⁶⁸ in druge izraze, ki niso neposredno povezani s pravom, kot so »žganjalica« (ženska, ki prodaja žganje), »teska hoja« s pripisom »iter durum« (težka pot) in »potruttit« (potruditi se), »slabaveka« (danes slabotna) ter »syrniza« za kmetijo (Strnad v Novi Štifti), ki je kot malo pravdo letno oddajala 300 sirov.⁶⁹ Ti zapisi odražajo Hrenovo aktivno uporabo slovenskega jezika in njegovo vključenost v lokalne običaje ter prakse pri upravljanju gospodarstva.

Slika 1: Zemljevid nekdanjega gornjegrajskega gospostva, na katerem so označena območja, ki so bila del posestnih menjav, ki si jih je zabeležil Hren v podložniškem dnevniku za obdobje 1604–1608⁷⁰

⁶⁵ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 117.

⁶⁶ NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal, neoštevilčene strani na koncu dnevnika. Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 71.

⁶⁷ Vilfan, Sergij. »Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, *Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 309.

⁶⁸ »Samopaš«, *Slovar slovenskega knjižnega jezika* 2014. <https://fran.si/133/sskj2-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika-2/4528595/samopas?View=1&Query=samopas> (Dostop: september 2023).

⁶⁹ Zwitter, »Agrarna zgodovina podložnikov«, 223.

⁷⁰ Zemljevid je bil narejen s pomočjo Google maps zemljevidov. Google Maps. »Zgornja Savinjska dolina.« <https://www.google.com/maps> (Dostop: november 2023)

1. Podolševa	15. Bočna
2. Robanov Kot	16. Šmartno ob Dreti
3. Luče ob Savinji	17. Spodnje Kraše
4. Konjski Vrh	18. Potok
5. Ljubenske Rastke	19. Kokarje
6. Ljubno ob Savinji	20. Mozirje
7. Radmirje	21. Brezje
8. Grušovlje in Okonina	22. Gomilsko
9. Pobrežje	23. mišljene Trbovlje, ki niso vidne na zemljevidu
10. Varpolje	24. Griže
11. Spodnja Rečica	25. Pondor
12. Tirosek	26. Uršlja gora
13. Nova Štifta in Šmiklavž	27. Rudenek
14. Gornji Grad	

Zemljevid prikazuje podatke petih zaporednih let iz Hrenovega podložniškega dnevnika, ki sicer v dveh zvezkih zajema obdobje 1597–1630.⁷¹ Izbrana so bila leta 1604–1608, ker gre za čas po intenzivnem Hrenovem protireformacijskem delovanju in pred sprejetjem funkcije deželnega namestnika.⁷² Vir sam je napisan v obliki kratkih besedil, ne tabelarično. Podložniki, omenjeni v preglednici, so postali novi gospodarji kmetij ali pa so bili prejemniki kakšnega zemljišča. Lokacija pa označuje, v katerem delu urada se je nahajala posest. Zemljevid prikazuje lokacije spremembe posesti. Hren si je v petih letih zapisal spremembo posestnika za kar 119 posestnih enot, v veliki večini kmetij gornjegrajskega gospodstva.⁷³ Na zemljevidu so označene znane lokacije, kjer se je to zgodilo. Del lokacij, za katere se je točno ugotovilo, kje se nahajajo, je označen s sivimi pikami. S črnimi točkami, ki so oštevilčene, pa je označeno, v katerih krajih so se zgodile posestne menjave. Kraji so razloženi v legendi pod zemljevidom. Za precej lokacij se ni dalo ugotoviti, kje natančno so bile, se je pa dalo razbrati, v katerem uradu ali kraju so bile,

⁷¹ NŠAL, Gornji Grad Avstrija, šk. 17, žurnal 1598 in NŠAL, Gornji Grad Avstrija, šk. 7, žurnal 1613.

⁷² Pri prepoznavanju in lociranju kmetij smo si pomagali s temeljnim urbarjem gornjegrajskega gospodstva v NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, Historično topografijo Pavleta Blaznika v Blaznik, Pavle. *Historična topografija Slovenije II: Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500 1 (A–M)*. Maribor: Obzorja, 1986. in Blaznik, Pavle. *Historična topografija Slovenije II: Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500 2 (N–Ž)*. Maribor: Obzorja, 1989 in zemljevidom gornjegrajskega gospodstva po urbarju iz leta 1426 v Gestrin, »Gospodarska in socialna struktura«, 480 (Gestrinov zemljevid).

Za lociranje sta bila nepogrešljiva tudi spletna stran Arcanum z digitaliziranimi kartami franciscjskega katastra *Maps Arcanum*. »Habsburg Empire – Cadastral maps (XIX. century).« <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=1675996.3574440624%2C5753477.991925291%2C1677070.161103947%2C5754383.128583443> (dostop: maj 2023) in zemljevid Zavoda za gozdove Zavod za gozdove Slovenije. »Pregledovalnik podatkov o gozdovih«, (dostop: julij 2023).

⁷³ Seznam podložniških menjav se nahaja v Ošep, Nina. »Poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki gospodstva Gornji Grad.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2023, 67–72.

saj je Hren to skoraj vedno navedel. S točkama 26. in 27. sta označeni lokaciji, ki sta spadali pod graščino Rudenek. Graščino je leta 1578 kupil ljubljanski škofiji tedanji škof Konrad Glušič.⁷⁴

Zemljevid kaže na večjo koncentracijo teh menjav v nižjih predelih Zgornje Savinjske doline. Posebej relevantno je, da ta zemljevid zajema tudi posesti graščine Rudenek. To ne le, da potrjuje Hrenov temeljiti nadzor nad posestnimi spremembami, temveč prav tako služi kot ključni vir za razumevanje povezanega arhivskega gradiva. Kot je bilo predhodno omenjeno, gornjegrajski sodni protokoli in Hrenovi podložniški dnevnik ne zajemajo izključno gornjegrajskega gospodstva, ampak vključujejo tudi podatke o graščini Rudenek.

Vpogled v Hrenovo pobiranje dajatev

Zaradi pomanjkljivo ohranjenih virov je težko govoriti o jasno zastavljeni strukturi pobiranja dajatev, ki ga je vodilo gornjegrajsko gospodstvo pod Hrenovo taktirko. Iz ohranjenih drobcev pa je vendarle mogoče videti določene značilnosti, ki si jih je sem ter tja zabeležil. Eno izmed teh je pobiranje desetine, ki je bilo zaradi okoljske specifičnosti območja prilagojeno.

V 17. in do sredine 18. stoletja je breme desetine raslo. V skladu s štajerskim desetinskim redom iz leta 1605 so začeli pobirati tudi od jare pšenice; med pšenico so do tedaj desetino oddajali le ozimno. S požigalniškimi njivami so desetino kmetom pobirali po novem že drugo, in ne šele tretje leto. To je bilo pomembno, ker je bilo požigalniških njiv v Zgornji Savinjski dolini precej.⁷⁵ Žito je moralo po štajerskem desetinskem redu ostati na njivi tri dni po žetvi. Če v tem času ni bilo desetniškega gospoda, je lahko podložnik svoje žito odpeljal, desetino pa pustil na polju. To desetino je bil dolžan varovati še dva dneva.⁷⁶ Za obdobje je značilno, da se je povečalo število desetinskih gospodov. Desetino so marsikje pobirali izključno v naravi, lahko na pridelek ali pavšalirano, ali pa so vnaprej poravnali določeno vsoto. Če ni bilo vnaprej določeno, koliko se je odda vsako leto, so bile količine desetinskih žit iz leta v leto zelo raznolike. Na območjih, kot je denimo gornjegrajsko gospodstvo, kjer so bile gorske kmetije, zavezane oddaji desetine, med seboj precej oddaljene, je gospodstvu pobiranje te dajatve predstavljalo strošek. To je vodilo zemljiška gospodstva k oddaji desetine v zakup in kot zakupniki so nastopali tudi podložniki.⁷⁷ Na ta način je v uradu Luče ravnal tudi Hren. Na zadnjih straneh prvega podložniškega dnevnika si je zapisal, komu bi lahko oddal v zakup desetino v uradu Luče.⁷⁸ Hren je uporabljal obstoječe toponime za skupine kmetij v uradu Luče.⁷⁹ Za vsako območje znotraj urada Luče je navedel po dva možna podložnika, ki bi lahko nastopila kot desetinska zakupnika. Za Krnico sta bila to

⁷⁴ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 87.

⁷⁵ Gl. Zwitter, »Agrarna zgodovina podložnikov«, 221–223.

⁷⁶ Blaznik, »Podložniške obveznosti do zemljiškega gospodstva«, 267.

⁷⁷ Blaznik, »Podložniške obveznosti do zemljiškega gospodstva«, 267.

⁷⁸ NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1598.

⁷⁹ *Občina Luče. Naselja v občini*. (Dostop: junij 2023.)

Mihael Jerolčnik in Jurij Mlačnik. S pomočjo temeljnega urbarja se je izkazalo, da so to večinoma gospodarji samotnih kmetij.⁸⁰ Vendar desetinski zakupnik očitno ni bil v vseh primerih formalni gospodar: v primeru kmetije Sedelšak vemo, da je Jernej, naveden na seznamu možnih desetinskih zakupnikov, postal gospodar šele leta 1612, po tem, ko sta se leta 1610 z ostarelim, 86-letnim očetom dogovorila, da bo oče gospodar do smrti, Jernej pa je živel doma kot poročen hlapec.⁸¹ Omenjeni podložniki iz Luč so morali imeti precejšnje premoženje, da so lahko predstavljali možne kandidate za zakupnike desetine. Premožni gorski kmetje se pojavljajo tudi na Jezerskem, kjer so se nekateri odločili za odkup od podložništva in postali svobodniki. To so bili kmetje, ki so imeli gosposčinske pravice na določenem viru agrarnih dohodkov, recimo na desetinah. V sosednjih gornjegrajskih uradih Solčava in Luče pa v tem obdobju svobodniki niso omenjeni, čeprav lahko z gotovostjo govorimo o premožnih kmetijah (npr. kmetija Macesnik na Solčavskem).⁸² Ni naključje, da je Simon Petek, kandidat za desetinskega zakupnika v Podvolovljeku, stanoval v mogočni hiši.⁸³

V zvezi s Hrenovim pobiranjem dajatev se je našla povezava tudi z njegovim spremljanjem in dokumentiranjem vremenskih pojavov.⁸⁴ V Hrenovem zanimanju za vreme se je zrcalil gospodarski interes, npr. v času mile zime 1612–1613 si je zapisal, da prihaja »dobro leto z obilno letino na poljih in v vinogradih.«⁸⁵ Kot zemljiškemu gospodu mu je bilo vsekakor pomembno, kakšno bo vreme in kako bo vplivalo na letine,⁸⁶ saj sta bila od tega odvisna preživetje in življenjski standard njegovih podložnikov, hkrati pa so bile od tega odvisne tudi dajatve gospostvu. Leta 1597 je bilo vreme neugodno za žito, kar lahko vidimo iz Hrenovega zapisa v koledarju. Zapisal si je, da mu je Jakob Sedelšak iz urada Luče decembra odplačal zakupnino za desetino, ampak je kot zemljiški zakupnik odstopil, škof pa mu je spregledal 3 stare žit,⁸⁷ saj je Podvežo prizadela toča.⁸⁸ Tako je bilo spremljanje in razumevanje vremenskih pojavov pomembno za učinkovito upravljanje in načrtovanje kmetijske proizvodnje, kar je neposredno vplivalo na gospodarske razmere in finančno stabilnost tako kmetov kot zemljiških gospodov.

⁸⁰ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 876, 860, 888, 884, 899, 917, 931, 929, 956, 943, 957, 962.

⁸¹ Zwitter, »Vremenska in klimatska zgodovina«, 350.

⁸² Zwitter, Žiga. »Prispevek k poznavanju svobodnikov na Kranjskem od sredine 17. stoletja do sredine 18. stoletja.« V: *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. stoletjem*, Boris Golec ur., 299–327. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, 306.

⁸³ Zwitter, »Agrarna zgodovina podložnikov«, 227.

⁸⁴ Študijo o njegovih koledarjih in podložniških dnevnikih kot o virih vremensko-zgodovinskih informacij je objavil Žiga Zwitter v Zwitter, Žiga. »Vremenska in klimatska zgodovina«, 306–389.

⁸⁵ Zwitter, »Vremenska in klimatska zgodovina«, 316.

⁸⁶ Zwitter, »Vremenska in klimatska zgodovina«, 316.

⁸⁷ Star je merska enota za žito, več o tem v: Vilfan, Sergij. »Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.—XIX. stoletje).« *Zgodovinski časopis* (1954), 27–86.

⁸⁸ Zwitter, »Vremenska in klimatska zgodovina«, 321, 348, 364.

Hrenovo zemljiško poslovanje s podložniki

V okviru gornjegrajske gosposčine so ljubljanski škofje, vključno s škofom Hrenom, prevzemali vlogo patrimonialnih sodnikov, kar je razvidno tudi iz parcialno ohranjenih gornjegrajskih sodnih protokolov. Skozi protokole je mogoče razbrati, s kakšnimi podložniškimi zadevami se je ukvarjal Hren, kako je reševal sodne zadeve in celo, kako je obravnaval svoje podložnike kot udeležence v sodnih postopkih. Za nameček pa sodni zapisniki omogočajo redke neposredne glasove podložnikov, saj jih je Hren v zapisih nemalokrat citiral.⁸⁹

Sodni spisi odkrivajo različne epizode Hrenovega upravljanja gospostva, vključno s konflikti med podložniki, ki so bili povezani predvsem z menjavo kmetij in kmetijskih delov zemljišč. Ti konflikti so odsevali podložniško zaupanje v Hrena kot »pravično« sodno instanco za reševanje medsebojnih zemljiških sporov. Raziskovalka Jenny Thauer ugotavlja, da je bil sprejem sodnega sistema v družbi odvisen od zagotavljanja enakih možnosti in pravic pred sodiščem za vse podložnike.⁹⁰ To zaupanje v Hrenovo sodno pravičnost je morda razvidno iz zapisnika, v katerem se omenja, da so sosedje spodbujali starejšega podložnika Matevža Šeteja k pritožbi na škofovsko sodišče zaradi doživetih krivic.⁹¹

Leta 1614 je prišlo do precej obsežnega procesa zaradi travniškega kompleksa gornjegrajskega gospostva,⁹² ki ga je na več straneh podrobno dokumentiral Hren osebno, kar omogoča vpogled v njegovo vlogo zemljiškega gospoda in patrimonialnega sodnika. Analiza sodnega postopka, kot ga je zabeležil Hren, nudi dragocene uvide v mehanizme upravljanja in sodnega odločanja v kontekstu gornjegrajske gosposčine. Pred sodišče je bilo privedenih in zaslišanih več podložnikov, ker so povzročali težave na skupnih travnikih, kjer so se pasli konji gospostva in potujočih gostov. Osrednja težava, ki je sprožila ta konflikt, je bil spor med gospostvom in kmeti glede služnostne pravice do paše na dominikalnih travnikih, podložniško nezadovoljstvo s pravili in dolžnostmi, ki jih je gospostvo uveljavljalo, ter sčasoma nasilno soočenje med oskrbnikom in kmeti. Glede procesa velja izpostaviti dve stvari. Prva je, da so podložniki ilegalno zasedali dominikalne travnike. V določenem delu leta jim je bila paša sicer dovoljena, vendar se tega niso hoteli držati. Drugič, da so morali podložniki (verjetno) v zamenjavo za toleriranje svoje pašne živine na travniškem kompleksu kopati jarke, verjetno delno za namakanje travnikov, in nekje postaviti most. To je pripomoglo k dobremu stanju ceste, ki je vodila nekje okoli travnikov, in travniškega kompleksa samega. Torej, kljub dogovoru, da bodo podložniki kopali jarke in postavili most, se tega niso držali, zato je Hren ukrepal. Cesta je bila verjetno tako poškodovana, da je namesto nje nastal kolovoz prek travnikov. Podložniki pa so želeli tudi prekoračiti dogovorjeno časovno omejitev spomladanske pašne na travnikih in pasti tudi po dnevu svetega Jurija (24. aprila). Konflikt je eska-

⁸⁹ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 224.

⁹⁰ Thauer, *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft*, 106.

⁹¹ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 165.

⁹² StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 224–228.

liral, ko je gosposčinski skrbnik zarubil živino, ki je delala škodo na travnikih, in so se kmetje fizično spravili na oskrbnika. Napadli naj ga bi s koli ograj in deskami. Pri vходу na travnik naj bi eden izmed kmetov pasel svojo živino v škodo dominikalnega travnika. Hren si je pripisal, da gospostvo ne more dan in noč paziti, kdo je delal škodo, zato se je lotil preiskave. Ta je potekala na dveh lokacijah. Prva je bila verjetno v Gornjem Gradu, kamor so morali priti poklicani podložniki na zagovor, druga pa na samem terenu Dvoršika.

V sodnem postopku, ki ga je vodil Hren, je bilo na zagovor poklicanih trinajst podložnikov; trije med njimi so odsotnost opravičili, enega pa je zastopal sin. Iz analize pričevanj je mogoče izluščiti več zaključkov. Prvič, da je Hren verjetno zasnoval serijo standardiziranih vprašanj, ki jih je naslovil na vse udeležence. Vprašanja so se nanašala na vzdrževanje travnikov v skladu z dogovorjenimi pravili, (za)vedanje o dovoljenih terminih paše in morebitno udeležbo v fizičnem napadu na oskrbnika. Zapisnik kaže, da je večina kmetov sicer sodelovala pri vzdrževanju travnikov, vendar so kazali neposlušnost pri upoštevanju določenih terminov paše. Hren je izrekel sankcije proti podložnikom. Dvema je naložil zaporno kazen, in sicer zaprtje v stolp. Hren si ni zapisal dolžine kazni, tako sta bila mogoče v ječi do nadaljnjega postopka. Jakoba Kosa je dal zapreti zaradi suma sodelovanja pri napadu na oskrbnika, Petra Žmavca pa zaradi »laganja«, saj je Žmavec »nepošteno in brez sramu [...] trdil, da je dolžnost škofa ali oskrbnika narediti jarek in mostove«. ⁹³ Poleg tega je Hren izrekel tudi denarno kazen Tomažu Pevcu, ki ni vzdrževal travnikov, kar je bila njegova obveznost. Med podložniki, ki so si dovolili predrznost v odgovarjanju Hrenu, sta bila tudi Jakob Vödl in Martin Jerišnik. Vödl je bil obtožen nespoštovanja starih običajev in je odgovoril s izjavo, da »gospod lahko s svojim storijo, kakor želijo«, ⁹⁴ medtem ko je Jerišnik, ko mu je bila odvzeta pravica do paše, izjavil, da »želijo podložniki ravnati po svoji volji, kakor je njim v interesu«. ⁹⁵ Ob upoštevanju dejstva, da so v sodnih zapisih, ki jih je vodil Hren, izpostavljeni izključno neposredni citati podložnikov v kontekstu žaljivih opazk, naslovljenih nanj, se poraja verjetnost, da je Hren namerno dokumentiral le tiste izjave, ki so kazale na posebno stopnjo predrznosti. Ta izbirnost v zapisovanju lahko implicira, da je Hren te izjave interpretiral kot pomembne indikatorje upora ali nespoštovanja s strani podložnikov, kar bi lahko vplivalo na njegovo nadaljnje sodno odločanje in upravljanje gospostva.

V zaključni fazi sodnega procesa je Hren izrekel določbo, v skladu s katero so morali podložniki, ki so posedovali večje število parcel, prevzeti večjo odgovornost za vzdrževanje. Posebej je poudaril potrebo po izgradnji jarka in mostu, napovedal pa je tudi ponovni terenski pregled. Ta pregled naj bi se osredotočil na dodatne manjše jarke, ki bi bili potrebni zaradi odvajanja gnojnice in vode. V tej fazi je Žmavec ostal pridržan v stolpu, medtem ko je gospostvo organiziralo nadaljnji pregled travnikov, ki naj bi podložnikom prinesel odgovore glede njihovih pravic in obveznosti. V primeru, da most ne bi bil zgrajen

⁹³ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 224.

⁹⁴ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 225.

⁹⁵ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 226.

do naslednjega jutra, je podložnikom grozila kazen treh ducatov. Ti dogodki so se odvijali maja 1614.⁹⁶

Julija je sledil nov zapis, iz katerega izvemo, da je Hren še z nekom šel na ogled travnika in odkril veliko nezvestobo podložnikov. Ugotovil je, da so na go-spoščinskem travniškem kompleksu povzročili veliko škodo, zato je sledila kazen, za katero ni navedel, kakšna je bila, z izjemo pripisa, da je bilo »vse zaseženo«,⁹⁷ kar verjetno pomeni, da je dobil nazaj nadzor nad travniki oziroma je odpravil samovoljo podložnikov. Ta primer ilustrira Hrenovo aktivno vlogo pri nadzoru in regulaciji dominikalnih travnikov ter njegovo neomajno stališče pri izvajanju lastniške avtoritete.

Avgusta pa je sledil še tretji pripis, ki potrjuje Hrenov odvzem travnikov nazaj. V njem je Hren ugotavljal, da so si pravico do uživanja dela travnika lastili tudi Kuhar, Kuharjeva mati in Kaps. Ker so se njihovi travniki nahajali na domi-nikalnem Dvoršiku, so jim bili »pravično« odvezti – tako je pisal Hren. Ker je bilo po Hrenovih besedah tisto leto pomanjkanje sena ter niso imeli možnosti kositi in pasti živine drugje, jim je še v tem letu dovolil košnjo in pridobivanje sena na teh travnikih. Temu so se omenjeni trije uprli, češ da so si tudi drugi iz gmajne brez védenja gospostva ogradili del dominikalne zemlje zase in jo spremenili v svojo posest. Hren je zaključil, da jim leta 1614 iz milosti dodeli polovico sena, potem pa nič več. Jim je pa tudi iz čiste milosti odobril, da si lahko kje drugje na gmajni ogradijo travnik oz. jim je dodeljen. Zelo jasno pa je glede tega Hren poudaril, da morajo za nadaljnje ograjevanje »ponižno vprašati gospostvo, kje, kdo in koliko lahko ogradijo.« To so s ponižno zahvalo sprejeli in se strinjali, da bodo storili.⁹⁸

Osrednji element zapisa je bil torej konflikt med gospostvom Gornji Grad in njegovimi podložniki glede rabe dominikalnih travnikov. Ta konflikt je bil, kolikor je mogoče presoditi pri Hrenovih virih, posledica nesporazumov in nespoštovanja dogovorov glede pravil o paši ter dolžnosti vzdrževanja infrastrukture (jarkov, mo-stu itd.), pa tudi prilaščanja dominikalnih zemljišč s strani nekaterih podložnikov. Glede uporabe dominikalnih travnikov so obstajale zapletene služnostne pravice in dolžnosti, ki se jih podložniki niso držali. Pojavlja se tudi vprašanje Hrenove avtoritete nad podložniki, saj se v zapisniku pojavljajo neposredne (in posredne) izjave podložnikov, ki izpričujejo njihovo nezadovoljstvo in tudi predrznost, kot bi bilo njihovo oporekanje zemljiškemu gospodu razumljeno v duhu časa. Prišlo je tudi do fizičnega obračuna podložnikov z oskrbnikom, ki je bil predstavnik gospostva. Jasno je izpostavljena tudi vloga sodišča pri reševanju konfliktov in zagotavljanju pravice. Gornjegrajsko patrimonialno sodišče je izvajalo preiskave in zasliševalo kmete, da bi ugotovilo dejstva in odločilo o krivdi in sankcijah. Pri tem pa je imelo (oziroma je imel škof Hren) hkrati vlogo tožnika in sodnika.

Iz tega primera je možno razbrati, kako je Hren urejal gosposko dominikalno posest, ki so jo zavzemali podložniki. Med sodnimi zapisniki so tudi drugačni primeri, kjer je Hren kot sodnik urejal menjave posesti med podložniki samimi. V

⁹⁶ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 224–228.

⁹⁷ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 227.

⁹⁸ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, 229.

primeru Matije Zaveršnika, ki je leta 1604 denimo tožil podložnika Ferčaka zaradi travnika, ki ga je dala Zaveršnikova žena Ferčaku v zastavo, a jima ta v dvajsetih letih ni plačal nobenih obresti. Zato je Hren določil, da jima je vsako leto dolžan dati tri tovore sena, ki jih lahko prevažata po dva konja.⁹⁹ Ali pa v primeru Anžeta Tratnika, ki je leta 1604 prevzel posest Na Tratah v uradu Tirosek po kupnem pravu za 72 ducatov v gotovini.¹⁰⁰ Ob tem je mogel plačati 40 goldinarjev, dodatno pa je bil dolžan izplačati svojemu botru in trem bratom 24 goldinarjev. Tako je dobil kupno pravo na tri glave,¹⁰¹ saj je bila izdana kupna listina na njegovo ime, na ime žene in na njunega otroka.¹⁰² Zajem na določeno število glav je bil neke vrste vmesna oblika med dednimi in dosmrtnimi zakupi, ki je tipična za prvo polovico 16. stoletja;¹⁰³ znano pa je, da se je v gornjegrajskem gospostvu pojavljal vsaj še v 17. stoletju.¹⁰⁴ Gospostvo je ob menjavi gospodarjev prejemale primščino,¹⁰⁵ ki je znašala do 15 odstotkov vrednosti kmetije. S plačilom primščine pa je podložnik dobil hubo v dosmrtni užitek.¹⁰⁶ Če je kmet umrl brez upravičenih dedičev, je kmetija spet pripadla gospostvu, ki jo je lahko potem ponovno oddalo. Ožji kot je bil krog dednih upravičencev, več možnosti je bilo, da bi lahko gospostvo dobilo posest nazaj.¹⁰⁷

Iz navedenih primerov so se poskušale razumeti prakse Hrenovega zemljiškega poslovanja s podložniki, kot mu sledimo v patrimonialnih sodnih zapisnikih. Primeri vsebujejo tudi nekaj razlag o kontekstu in družbenogospodarskih razmerah tistega časa. Prvi primer prikazuje dinamiko zastavnih pravic in obveznosti med podložniki. Pogostost vključevanja gosposčinskega sodišča v posestne spore kaže na njegovo veliko sprejetost in na to, da je pravna ureditev, ki je vključevala patrimonialno sodstvo, postala del osnovnega reda v vaški družbi.¹⁰⁸

Hrenovo soočanje s podložniškim uporom, ki ga je vodil gornjegrajski podložnik Jakob »v Tlaki« oz. Tlaker

Prva leta 17. stoletja so predstavljala pestro obdobje v Hrenovem življenju. Leta 1600 je bil imenovan za vodjo reformacijske komisije na Kranjskem, ki jo je vodil vse do leta 1603.¹⁰⁹ Istega leta je začel uvajati dekret *Tametsi*. Duhovnike ljubljanske škofije je z dekretom seznanil leta 1603 oziroma na sinodi v Gornjem

⁹⁹ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, fol. 230.

¹⁰⁰ StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, fol. 230.

¹⁰¹ Vilfan, Sergij. »Agrarna premoženjska razmerja.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, *Agrarno gospodarstvo*, 403–479. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 433.

¹⁰² StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936, fol. 230.

¹⁰³ Vilfan, »Agrarna premoženjska razmerja«, 435.

¹⁰⁴ Vilfan, »Agrarna premoženjska razmerja«, 437.

¹⁰⁵ Vilfan, *Pravna zgodovina Slovencev*, 285.

¹⁰⁶ Blaznik, »Podložniške obveznosti do zemljiškega gospostva«, 258.

¹⁰⁷ Vilfan, »Agrarna premoženjska razmerja«, 435.

¹⁰⁸ Thauer, *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft*, 176–177.

¹⁰⁹ Dolinar, *Ljubljanski škofje*, 114.

Gradu leta 1604, kjer so se zbrali duhovniki v štajerskem in koroškem delu ljubljanske škofije.¹¹⁰

Od leta 1605 je na zasedanjih kranjskega deželnega zbora nastopal kot zaveznik vladarja in vstopil v konfliktno razmerje z deželnim plemstvom.¹¹¹ Zavzemal se je namreč za trgovske interese mest in trgov¹¹² ter za omejevanje kmečke trgovine, ki je koristila predvsem kmetom in plemstvu. Kar je zanimivo glede na prej omenjen primer trgovine gornjegrajskih podložnikov, ki jo je Hren poskušal zaščititi. »Rekuperacijski« spor, ki se je začel leta 1605, je leta 1607 privedel do plemiške pritožbe nadvojvodi. Spor med Hrenom in plemstvom je Ferdinand poravnal z deželnoknežjo avtoriteto šele leta 1608, za vzrok spora pa je navedel nesporazum.¹¹³

V tem času je imel Hren težave tudi na domačem gornjegrajskem terenu. Leta 1602 se je zgodil takrat notorični upor podložnikov gornjegrajskega gospostva, ki ga je sprožil gornjegrajski uslužbenec in podložnik Jakob Tlaker. Upor je trajal vsaj do leta 1607, ko ga je z rzsodbo končal šele papežev nuncij Giovanni Battista Salvago.¹¹⁴ Ostal je omejen na gornjegrajsko gospostvo in ni prešel v gibanje širših razsežnosti, kot se je zgodilo recimo leta 1635 pri uporih proti Feliksu Schrattenbachu, ki se je razširil po večini Spodnje Štajerske in delno Kranjske,¹¹⁵ kljub temu pa je problem lokalne gosposke v kontekstu Hrenovih napetosti s Svetim sedežem postal tako delikaten, da se je vključil papežev nuncij.¹¹⁶ Zanimalo nas je torej, kako se je Hren odzval na uporne kmete in kako je reševal konfliktno situacijo. Zemljiški gospodje so namreč v kmečkih uporih videli hude kršitve, ki jih je bilo treba nemudoma odpraviti in resno kaznovati.¹¹⁷

Upor ni zgodovinska neznanka, opisuje ga že Ignacij Orožen, ki je menil, da je trajal od leta 1603 do 1607. Vodila sta ga Jakob Tlaker (iz Šentjanža pri Rečici ob Savinji) in Luka Zaležnik (iz Ljubnega). Upor naj bi se zgodil zaradi višanja davkov, dajatvenih mer in tlake ter zaradi pokopališča pri sveti Magdaleni v Gornjem Gradu. Pokopališče pri cerkvi jih je motilo, saj so prepovedali pokop na dotedanjem pokopališču. Orožen je še zapisal, da je bil papežev nuncij Giovanni Battista Salvago na strani uporniških podložnikov, medtem ko je deželni knez Ferdinand II. podpiral Hrena.¹¹⁸ Josip Turk je dopolnil Orožna, da se je upor začel že leta 1602 in da so bili vzroki za konflikt v tlaki in desetini ter da naj bi namesto pri gornjegrajski cerkvi pokopavali pokojnike pri cerkvi sv. Magdalene. Opozoril je, da se je hotel Hren obrniti na svetno oblast, vendar ga je papež Klemen VIII. opomnil, da mora

¹¹⁰ Kos, *Zgodovina morale*, 96.

¹¹¹ Rajšp, »Tomaž Hren – deželni namestnik«, 92.

¹¹² Lukan, Walter. »Gradivo k biografiji škofa Tomaža Hrena v dunajskih arhivih.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju, 1998, 17.

¹¹³ Lukan, »Gradivo k biografiji škofa Tomaža Hrena«, 18–19.

¹¹⁴ StLA A UR 1607-07-07 Obernburg.

¹¹⁵ Mall, Anton. »Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen.« *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 44 (1896), 210.

¹¹⁶ Grafenauer, Bogo. *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1962, 290.

¹¹⁷ Winkelbauer, »Bauer, Grundherr, Landesfürst«, 75.

¹¹⁸ Orožen, Ignacij. *Das Dekanat Oberburg*, Marburg, Selbstverlag, 1877, 9–10.

spor poravnati pred cerkveno oblastjo. To se je naposled zgodilo pod nuncijem Salvagom.¹¹⁹ O uporih je pisal tudi Bogo Grafenauer v pregledih kmečkih uporov na Slovenskem.¹²⁰ Poleg Orožna je citiral še objavo Hrenovih zapisov v koledarjih, ki jo je priobčil Avgust Dimitz in je zaradi številnih napak in nejasnih vsebinskih kriterijev problematična.¹²¹ Poznejše upore, ki so zajeli gornjegrajsko gospodstvo v 17. stoletju, sta obravnavala tudi Helfried Valentinitsch, ki se je posvetil uporom v letih 1676–1677,¹²² in Anton Mell, ki je obravnaval upor proti Feliksu Schrattenbachu.¹²³ Ponoven prelet arhivskega gradiva je ponudil o uporih nova izhodišča, ki se navezujejo predvsem na Hrenovo ravnanje z upornimi podložniki.

O voditelju upora Jakobu Tlakerju se je kljub fragmentarno ohranjenim virom sestavila približna slika, kdo je bil in kakšno vlogo je imel v gornjegrajskem gospodstvu. V Hrenovih koledarjih se pojavi že leta 1597. Prvi zapis vsebuje zgolj informacijo o tem, da je v Gradec peljal vino s sedmimi konji, za kar mu je gospodstvo izplačalo 18 goldinarjev. Izvemo tudi, da je pozimi tistega leta vso zimo z dvema konjema spravljaj desetino, zato so mu odpisali činžno žito za en star pšenice in dva stara ovsa.¹²⁴ Koledarski zapisi nakazujejo, da je bil Jakob Tlaker, sicer kmečki podložnik iz Šentjanža, v službi gornjegrajskega gospodstva. Služil je kot vozač in prodajalec vina ter je za gospodstvo pobiral desetino.¹²⁵ S pomočjo gornjegrajskega temeljnega urbarja se je o Jakobu razkrila tudi slika velikega posestnika, ki je poleg hube »v Tlaki«¹²⁶ posedoval še druge zemljiške lastnine: polovico hube, ki jo je kot podložnik obdeloval Mihel Zupan,¹²⁷ polovico hube, ki jo je obdeloval Klemen France,¹²⁸ imel je še (pustoto) z domcem (oštatom) in vrtom (kjer je nameraval zgraditi mlin),¹²⁹ ob Savinji je posedoval star mlin in žago,¹³⁰ omenjata pa se tudi dve njegovi njivi.¹³¹

Tlakerjevo pobiranje desetine je ključno pri razumevanju upora. Kot prvo se kaže, da je bil Jakob pobiralec desetine, ki je deloval kot pobiralec za gospodstvo pred uporom in po njem.¹³² O tem, da je bil velik pobiralec, priča Hrenov seznam pobiralcev desetine za gornjegrajsko gospodstvo iz leta 1611. V njem je zapisano, da je Tlaker takrat gornjegrajskemu gospodstvu za žito plačal 106 goldinarjev, kar

¹¹⁹ Turk, »Hren, Tomaž (1560–1630).«

¹²⁰ Glej Grafenauer, *Kmečki upori na Slovenskem*, 290 in Grafenauer, Bogo. »Razredni boji agrarnega prebivalstva«, V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog*. Zv. 2, *Agrarno gospodarstvo*, 482–531.

¹²¹ Zwitter, Žiga. »Vremenska in klimatska zgodovina«, 309–310.

¹²² Valentinitsch, »Proces podložnikov gospodstva Gornji Grad«, 308.

¹²³ Mall, »Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635«, 210.

¹²⁴ SI AS 1073 107r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597b, str. 40, 22. November.

¹²⁵ SI AS 1073 107r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597b, str. 40, 22. November.

¹²⁶ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 591.

¹²⁷ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 593.

¹²⁸ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 595.

¹²⁹ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 597.

¹³⁰ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 598.

¹³¹ NŠAL 20 (Gornji Grad A), šk. 2, Urbar 1602?, 1. del, str. 597–589.

¹³² SI AS 1073 115r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611a, str. 43.

je recimo enkrat več, kot je v to postavko prispevala tudi graščina Rudenek.¹³³ Nadalje se zastavlja vprašanje, kako je poleg vseh svojih podložniških dolžnosti, ki so vključevale tudi skrb za njegove številne posesti, pobiral desetino. To utegne pojasniti Hrenov seznam upornih kmetov, ki so sodelovali s Tlakerjem. Na seznamu so preostali uporniki imenovani kot Tlakerjevi »Sammlers«, ¹³⁴ torej »pobiralci«. Verjetno je šlo za pobiralce desetine, ki jih je Jakob plačeval sam. Seznam teh »pobiralcev« omenja posameznike iz skoraj vsakega urada. Podatek, ki bi lahko potrjeval tezo, da so bili »pobiralci«, je tudi dejstvo, da je bila sprememba dajatenih mer med glavnimi argumenti za upor.¹³⁵ Ta sprememba bi lahko ogrozila Tlakerjev sistem pobiranja desetine. Če teza, da so upor tvorili Tlaker in njegovi pobiralci desetine, drži, potem nam to razkriva zanimivo podložniško ekonomsko dejavnost na podeželju, ki jo je zaposloval škof Hren kot zemljiški gospod. Lahko vidimo Hrenovo gospodarsko politiko, ki je omogočala podložnikom prostor za razvoj neagrarne pridobitvene dejavnosti in strukturno urejenost gosposkega pobiranja desetinskih dajatev, ki dajatev ni pobiralo samo, ampak je za to imelo najete desetinske pobiralce.

Kmečko prebivalstvo marsikje ni živelo le od kmetijstva, ampak je imelo dohodke iz različnih virov. Ta pojav je Aleksander Panjek opredelil kot »integrirano kmečko ekonomijo«. ¹³⁶ »Integrirana kmečka ekonomija« je omogočila, da je populacija presegla nosilno sposobnost okolja, v katerem je živela, če bi bila odvisna le od samooskrbnega kmetijstva, saj je kombiniranje dohodkov zagotovilo preživetje več ljudem, kot bi jih lahko preživljala le kmetijska zemljišča oz. prehranjevanje z lokalnimi pridelki.¹³⁷

Vodja kmečkega upora Jakob Tlaker je vsekakor primer podložnika, za katerega je bila značilna integrirana kmečka ekonomija. Svoj prihodek je obogatil z drugimi dejavnostmi, in sicer s predelavo primarnih virov, v tem primeru z vinarstvom in mletjem moke – imel je mlin, drugega pa je nameraval postaviti – ter s transportom blaga (tudi vina). Jakob je prejemal dohodke iz vsakega od treh gospodarskih sektorjev. Obravnavani viri torej poleg uvida v Hrenovo spoprijemanje z nastalo situacijo ponujajo tudi pogled v zanimivo kmečko socialno strukturo, ki jasno kaže, da so bili kmetje razslojeni razlikovali in da so se nekateri dokopali do pravega premoženja.

Kako se je odvijal upor, se lahko s Hrenove perspektive spremlja po njegovih koledarjih, v katere je dokaj ažurno vnašal razne informacije o tej temi. Iz koledarja za leto 1602 se izzvesicer že znane podatke, da se je zgodil upor »wegen der steuer, robbath, maaß, vnd des freythoffs bey S. Maria Magdalenen«, torej zaradi davkov, tlake, (na novo uveljavljenih) mer in pokopališča pri cerkvi sv. Magdalene. Ker to

¹³³ SI AS 1073 115r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611a, str. 43.

¹³⁴ NŠAL, Gornji Grad Avstrija šk. 94, Spisi (Seznam upornih kmetov), 1603.

¹³⁵ SI AS 1073 112r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, str. 4.

¹³⁶ Panjek, Aleksander. »Integrirana kmečka ekonomija: koncept in primerjalni pristop.« V: *Integrirana kmečka ekonomija: koncept in dejstva*, ur. Aleksander Panjek. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2023, 84.

¹³⁷ Panjek, »Integrirana kmečka ekonomija«, 90.

pokopališče ni bilo posvečeno, naj bi uporniški podložniki od škofa zahtevali, da mora na posvetitev tega objekta priti dvanajst kardinalov in sam patriarh,¹³⁸ kar je iluzorno in nakazuje na provokacijo s strani upornikov ali pa na inkriminacijo s strani upravnika in zemljiškega gospoda.

V nadaljevanju se izve iz Hrenovih koledarjev, da so poskušali privedi uporne podložnike pred sodišče, vendar so se ti nepristranskemu sodniku¹³⁹ in »preiskovalcu« gospodu Juriju Curlerju uspešno izogibali.¹⁴⁰ Po viru sodeč naj bi Curler poslal k upornikom že tri odposlanstva, da bi privedli predstavnike upornikov, prej pa naj bi jih Hren že šest, ampak so se podložniški uporniki uprli z orožjem.¹⁴¹

Zaradi neugodne nastale situacije se je formirala deželno knežja komisija proti upornikom, ki so jo novembra 1602 sestavljali Janez Sigismund Waagen, Mihael Šega in vicedom na Koroškem Filip Kobenc.¹⁴² Za čas od julija do novembra 1602 ni nobenih zapisov. Prvega novembra pa je sledil konzilij in Hren že omenja papeževega nuncija v kontekstu upora.¹⁴³ Zadeva se je nadaljevala, saj je moral Hren naslednje leto 12. januarja 1603 spet v Gradec, in sicer na pogajanja glede upornikov.¹⁴⁴ Predvidevamo lahko, da ga je zasliševala komisija. V juniju je potekalo zaslišanje podložnikov, za katero iz koledarja izvemo, da je bilo zaključeno 28. tistega meseca.¹⁴⁵ Sredi julija (12. julija) pa so sledili zaključki zaslišanj. Hren je zapisal, da so se podložniki izkazali za poslušne, prav tako naj bi se razrešile zadeve glede Jakoba Tlakerja, kar je uspelo doseči nekemu Sattelbergu.¹⁴⁶ Katere zadeve so se razrešile glede Jakoba in na kakšen način, Hren ni pojasnil.

V viru, ki vsebuje seznam t. i. pobiralcev, sta pripisani še dve točki, ki sta motili Hrena. Prva je, da so kmetje trdili, da je Hren pobegnil iz Gradca, druga pa, da so hoteli nastaviti svoje duhovnike in vikarje.¹⁴⁷ Iz tega lahko sklepamo, da je Hrena skrbelo, da bi morda pred uporniki izpadel premalo oster ali pa preveč prestrašen, druga pa morda nakazuje na »revolucionaren« odnos do cerkve.

Iz leta 1604 seje odkrilo arhivalije, zapisane s Hrenovo pisavo, ki vsebujejo točke deželno knežjih komisarjev.¹⁴⁸ Iz njih se izve, da so bili kmetje sprožili tožbo proti Hrenu, leta 1603 pa je Hren tožil njih. Precej očitno je, da je škof te točke prepisal iz nekega drugega uradnega dokumenta. Pripisal je še druge notice, denimo, da – kolikor je njemu znano – gospostvo ni imelo pravice do kaznovanja s smrtno kaznijo.

¹³⁸ SI AS 1073 112r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, str. 4.

¹³⁹ Primerjaj s Kambič, Marko. »Organizacija sodišč na slovenskem ozemlju v 16. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko.« *Arhivi* 19, št. 1–2 (1996), str. 10–11.

¹⁴⁰ SI AS 1073 112r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, 4.

¹⁴¹ SI AS 1073 112r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, 4.

¹⁴² SI AS 1073 112r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, 22, 37.

¹⁴³ SI AS 1073 112r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602, 33.

¹⁴⁴ SI AS 1073 113r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1603, 9.

¹⁴⁵ SI AS 1073 113r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1603, 34.

¹⁴⁶ SI AS 1073 113r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1603, 35.

¹⁴⁷ NŠAL, Gornji Grad Avstrija šk. 94, Spisi (Seznam upornih kmetov), 1603.

¹⁴⁸ NŠAL, Gornji Grad, Avstrija šk. 94, Spisi (Hrenovi prepisi točk deželno knežjih komisarjev), 1604.

Do leta 1610 Hrenovi koledarji ne vsebujejo nadaljnjih informacij o upor. Vemo pa, da se je situacija formalno razrešila leta 1607 z nuncijevo razsodbo. Z njo je nuncij Giovanni Salvago razglasil, da so oproščeni kazni tako škof Hren kot tudi uporni podložniki, a tudi določil, naj se ti ponižno opravičijo škofu, izkažejo pokorščino in poplačajo dajatve.¹⁴⁹ Kolikor je znano, je bil torej upor s Hrenovega vidika uspešno zamejen in ni prešel meja gornjegrajskega gospostva.

Omembo upora je najti tudi v Hrenovem koledarju iz leta 1610, v katerem si je Hren na zadnjo platnico zapisal, da je Jakob Tlaker »z jeziki drugih kač zvezal jezike«, kar spet nakazuje na Jakobovo neposlušnost, in sicer naj bi trdil, da »Skhoff ni Pergmaster me ne bodo pregnali«. Takšno izjavo je lahko Hren dojel kot nezvestobo, saj je bil Jakob tudi »sogornik«,¹⁵⁰ kar se razjasni v naslednjem pripisu »uradna neposlušnost kot gornik«. V nadaljevanju izvemo še, da naj bi Jakob (verjetno z jezom svojega mlina) oviral prehajanje rib in še nekaj dolgoval gospostvu.¹⁵¹

Očitno je torej Hren nekaj let po obravnavanem upor v Jakobovem ravnanju zaznal dovoljšnje nepravilnosti, da si jih je ponovno zabeležil. Velja si torej zastaviti vprašanje, do kolikšne mere je Hren toleriral upornost svojih podložnikov. Videti je, da jim je dopuščal precej samovolje, saj iz škofovega koledarja iz naslednjega leta razberemo, da je bil Jakob Tlaker še vedno v službi gospostva (verjetno kot pobiralec desetine).¹⁵² Pri tem velja upoštevati, da je bilo treba z uporniki ravnati pazljivo, da se upor ne bi resno širil dalje. Za zgled se lahko vzame kasnejši upor proti Schrattenbachu, pri katerem lahko ocenimo, da je bilo zatrtje z vidika zemljiških gospodov deloma neuspešno, saj so se (sicer manjši) kmečki nemiri nadaljevali tudi po zadušitvi upora.¹⁵³

Kljub Jakobovi »škodljivosti« je Hren, kot rečeno, posloval z uporniškimi kmetom tudi po »razrešitvi« upora, čeprav viri nakazujejo, da je nepokorščina ostajala tudi po nuncijevi razsodbi, Jakob pa je še naprej služboval. Po drugi strani je Jakob ostal v Hrenovih očeh »zli, uporniški in vstajni« tudi po smrti, kar se sklada s tem, da je gospostvo rado negodovalo nad »voditelji upora«.¹⁵⁴

16. maja 1620 je v Hrenovem podložniškem dnevniku kot novi gospodar kmetije »v Tlaki« omenjen Adam.¹⁵⁵ Hren si je o njem zapisal, da ne sme biti naslednik svojega »zlega, uporniškega in vstajniškega očeta«, temveč »pobožen kristjan in marljiv lastnik svoje posesti«. Dolžan je odplačati zaostale dajatve in dolgoe, ki so verjetno ostali po njegovem očetu. Moral se bo obnašati pobožno

¹⁴⁹ StLA AUR 1607-07-07 Obernburg.

¹⁵⁰ Sogorniki so bili uživalci vinogradov na posameznih gorah ali gorščinah, ki so prihajali iz vrst kmetov, podložnih gorskemu gospodu, v tem primeru škofu Hrenu, več v: Vilfan, Sergij. »Soseske in druge podeželske skupnosti.« V *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, *Agrarno gospodarstvo*, 9–74. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 66–69.

¹⁵¹ SI AS 1073 114r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1610, zadnja stran.

¹⁵² SI AS 1073 115r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611a, 43.

¹⁵³ Valentinitsch, »Proces podložnikov gospostva Gornji Grad«, 308.

¹⁵⁴ Winkelbauer, »Bauer, Grundherr, Landesfürst«, 75.

¹⁵⁵ NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1613.

in delavno, in ne kot njegov oče, ki je bil »zastopnik puntarskih kmetov in je bil za nas škodljiv«. V primeru neprimerne vedenja bi Adama doletela kazen in izguba polovice lastnine.¹⁵⁶

Upor Jakoba Tlakerja in njegovih »pobiralcev« je bil očitno pomemben, saj je v njem posredoval papežev nuncij Giovanni Salvago. Hrenovo ravnanje s podložniki v obdobju upora kaže, da je bil zaskrbljen glede podložniških dejanj, ki jih je dojemal kot kršitve, in da je takšna dejanja želel čim prej zatreči, odgovorne pa kaznovati. Vendar pa je analiza virov o uporah tudi pokazala, da je kljub uporah in neposlušnosti Jakoba Tlakerja škof Hren po zatrtju upora leta 1607 gospodarsko poslovanje z njim nadaljeval. Tudi v času napetosti je bila njegova beseda na patrimonialnih sodiščih sprejeta kot relevantna. To vsekakor kaže na zapletenost gospodarskih in socialnih odnosov v tistem času. V tem kontekstu ugotavljamo, da je bil Hren pragmatik, ki je razumel, da je bilo za uspešno poslovanje v okvirih zemljiškega gospostva treba vzdrževati določeno raven strpnosti in prilagodljivosti, kar pa močno odstopa od Hrenovega ravnanja na področju ideoloških konfliktov, tj. soočanja s protestantsko reformacijo. Po smrti Jakoba Tlakerja je Hren od njegovega sina Adama zahteval, naj poravnajo dolgove svojega očeta in se »primerno« obnaša, z grožnjo, da mu bo sicer odvzel del posesti. To ponazarja strategijo zemljiškega gospoda, ki je želel nadzorovati svoje podložnike z obljubo nagrad za poslušnost in grožnjami s kaznimi za neposlušnost.

Ekscerpti iz Hrenovega poslovanja glede lova in ribištva

Tomaž Hren je obsežno posloval z lovci iz uradov Luče in Solčava. Zadevne notice se v koledarjih pojavljajo skoraj v vsakem letu. Tako si je 15. maja 1620 zapisal, da so mu prinesli Bastian Planinšek dve kuni zlatice, Jakob Grubelnik navadno kuno, Jernej Selišnik eno kuno zlatice in lisičji kožuhi, Miklau Valtej (Vavdi), ki je poimenovan kot »Vnser Jäger«, torej lovec gospostva, je prinesel za svojo pravdno dajatev tri lisičje kožuhe in enega kunjega. Hren si je preračunal celotni izkupiček (vključno s preostalim plenom): 31 lisičjih kožuhov, osem od kune zlatice, dva risova in enega volčjega. K svojim izračunom si je pripisal, da so to potem predali v delo krznarju. Praksa lovljenja kun za prodajo krzna se je v Zgornji Savinjski dolini ohranila vse do 20. stoletja.¹⁵⁷ Valtej (Vavdi) je bil označen za lovskega mojstra,¹⁵⁸ kar pomeni, da je verjetno imel pri dajatvah olajšave.¹⁵⁹

Hren je lovcem iz urada Luče za drugo divjad plačeval različne zneske. Na god sv. Martina (11. novembra) leta 1598 je lovski mojster za šest gamsov dobil dva goldinarja, podložnik Naveršnik pa za svoje lovske uspehe dva goldinarja in

¹⁵⁶ NSAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1613.

¹⁵⁷ Tako so lovili lisice, kune zlatice, v posebnih primerih pa kune belice, ki so bile vsaj v 20. stoletju redke in zato precej zaželeno. Lovci so živali odrli sami, strojiti pa so jih dali drugam, npr. na Kranjsko. Krzno so prodajali stalnim strankam. Pričevanja o lovu na kune (Helena in Jože Ošep, Terezija Pahovnik).

¹⁵⁸ SI AS 1073 109r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598b, 41.

¹⁵⁹ Vilfan, »Zemljiška gospostva«, 167.

24 krajcarjev. Iz zapisa na zadnjih straneh prvega podložniškega dnevnika iz leta 1608 izvemo, da so tudi podložniki iz urada Solčava dajali kožuhe v zameno za plačilo.¹⁶⁰ Lovci iz uradov Luče in Solčava so tako gospostvu pridobivali surovine za kakovostno krzno. V nadaljevanju pa izvemo zanimivo dejstvo, da je bila produkcija krzna očitno urejena kar v uradu Luče. Iz drugega Hrenovega podložniškega dnevnika je namreč razvidno, da je v Lučah prebival krznar Mihel Bevšek.¹⁶¹ Ker niže od urada Luče drugi lovci, ki bi prinašali podobne dajatve, niso omenjeni, je produkcija krzna za gornjegrajsko gospostvo verjetno potekala v večji meri v Lučah. Z lovom so se vsekakor ukvarjali tudi drugod, produkcija krzna pa je bila verjetno vezana na urad Luče. Sicer pa obstaja tudi zaznamek na zadnji strani Hrenovega podložniškega dnevnika, v katerem sta omenjena kmeta Klemenšek in Perk s Solčavskega,¹⁶² ki naj bi lovila kune, a jih nista dajala gospostvu. Zaradi tega si je Hren pripisal »*Investigandum est*« – primer domnevnega krivolovca je bilo treba raziskati. Lov je prinesel podložnikom nov dodaten vir zaslužka, hrane ali drugih živalskih surovin.¹⁶³ V uradu Solčava je bil sredi 16. stoletja podložnik ali rojenjak s kmetije Prodrik že kaznovan zaradi krivolova.¹⁶⁴ Poleg tega pa se je izkazalo, da v primeru gorskih samotnih kmetij urada Luče in Solčava ni bilo konstantnega seznama podložnikov, ki jim je lov predstavljal vir zakonitega dohodka.¹⁶⁵ To nakazuje, da bi bil v Hrenovem primeru krivolov podložnikov na Solčavskem možen. V skladu s pričevanji so kune na Solčavskem lovili z železnimi pastmi.

Iz Hrenovih koledarjev je lahko razbrati tudi urejanje nadzora nad ribolovom. V splošnem so v srednjem veku zemljiška gospostva že zgodaj začela nadzorovati ribolov. V gornjegrajskem srednjeveškem pravnem napotilu je bilo opredeljeno, v katerih vodah je imel zemljiški gospod ribolovno pravico.¹⁶⁶ Za nadzor nad vodami so imela večja med gospostvi nadzornike, in sicer poklicne ribiče ali pa gosposčinske podložnike. Podložniki, ki so postali nadzorniki, so prejeli posebno ribiško hubo, gospostvu pa so bili dolžni dajati določeno število rib. Bili so v celoti ali pa delno oproščeni drugih dajatev.¹⁶⁷

Iz Hrenovega zapisa leta 1611 se vidi, da je bil za gosposčinskega ribiča in ribiškega nadzornika izbran podložnik Luka Tisovnik iz urada Luče. Dobil je nadzor nad vsemi vodami gospostva in nalogo, da ves čas oskrbuje gospostvo z ribami. Za vsakih sto rib bo dobil en laški funt. Hren mu je tudi zagotovil, da bo vsakič, ko bo prinesel ribe, dobil dva hleba kruha, bokal vina in dve (meri) mešanega žita. Povrhu je moral biti pokoren in na voljo gosposčinskemu ribiču Gregorju Ebnerju.¹⁶⁸

¹⁶⁰ NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1598.

¹⁶¹ NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1613.

¹⁶² NŠAL Gornji Grad, Avstrija, šk. 17, žurnal 1613, zadnji list.

¹⁶³ Zwitter, Žiga. »Subsistence, prosperity and abandonment,« 159.

¹⁶⁴ Zwitter, »Subsistence, Prosperity and Abandonment«, 160.

¹⁶⁵ Zwitter, »Subsistence, Prosperity and Abandonment«, 159.

¹⁶⁶ Umek, Ema. »Ribištvo in ribolov«. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah], Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 506.

¹⁶⁷ Umek, »Ribištvo in ribolov«, 506.

¹⁶⁸ SI AS 1073 115r, Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611a, zadnja stran.

Viri torej dokazujejo, da je Hren s podložniki posloval tudi na področju lova in ribolova. Iz njih je bilo možno izluščiti, kje je potekala zgodnjenovoveška produkcija krzna v gornjegrajskem gospostvu v Hrenovem času, vsaj del ozemelj, od koder so prihajale surovine za krzno, in da je škof s pomočjo podložnika nadzoroval gosposčinske vode.

Zaključek

Rezultati raziskave ne osvetljujejo škofa Tomaža Hrena le kot cerkvenega dostojanstvenika in političnega akterja, ampak tudi kot zemljiškega gospoda, aktivno vključenega v upravljanje gornjegrajskega gospostva. Njegova neposredna vpletenost v upravljanje s podložniki, kar je bilo npr. v nasprotju s prakso freisinških škofov v loškem gospostvu, je razvidna iz več virov. Pri čemer je treba upoštevati dejstvo, da je bil dvorec v Gornjem Gradu vendarle rezidenca ljubljanskih škofov, medtem ko freisinški niso uporabljali Škofje Loke za rezidenco.

Izpostavljen je bil predvsem Hrenov pristop k boljšemu vpogledu in nadzoru nad gospodarsko osnovo podložniških kmetij. To je razvidno iz urbarjev in Hrenovih podložniških dnevnikov, ki so podrobno beležili kmetijske spremembe in obveznosti podložnikov. Še posebej zanimiv je Hrenov sistem pobiranja desetine, ki se je moral prilagoditi geografskim in okoljskim značilnostim gospostva. Hrenov način obvladovanja podložniške samovolje in konfliktov, kot v primeru Dvoršikovih travnikov in upora pod vodstvom Jakoba Tlakerja, razkriva kompleksnost njegove vloge kot avtoritete. Kljub strogim ukrepom je Hren ostal priznan kot pravična sodna instanca, kar potrjujejo številni sodni zapisi, ki kažejo na podložniško zaupanje v njegovo sojenje. Raziskava prav tako razkriva Hrenovo osebno ukvarjanje z lovom, ribolovom in vinogradništvom, čeprav so ti vidiki manj podrobno dokumentirani. Skozi sodne protokole in številne slovenske opombe v dokumentih se razkriva Hrenovo znanje slovenščine in njegova sposobnost osebne komunikacije s podložniki.

Hrenova vpletenost v zemljiško gospostvo je bila izrazito osebna in aktivna. Njegovi pristopi k vodenju in nadzoru, dokumentirani v dobro ohranjenih virih, omogočajo vpogled v njegovo delovanje. Čeprav je bila ta vpletenost morda specifična za njegovo obdobje, nakazuje na zanimivo področje nadaljnjih raziskav o vlogi škofov kot zemljiških gospodov v zgodovinskem kontekstu.

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS = Arhiv Republike Slovenije

AS 1073, Zbirka rokopisov,

106 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597),

107 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1597),

108 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598),

109 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1598),

110 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1599),

- 111 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1601),
- 112 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1602),
- 113 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1603),
- 114 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1610),
- 115 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611),
- 116 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1611),
- 117 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1613),
- 118 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1614),
- 119 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1615),
- 120 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1617),
- 121 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1617),
- 122 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1620),
- 123 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1622),
- 124 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1625),
- 125 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1626),
- 126 r (Koledar ljubljanskega škofa Tomaža Hrena 1627).

NŠAL = Nadškofijski arhiv Ljubljana

- NŠAL, Gornji Grad Avstrija, šk. 17.
- NŠAL, Gornji Grad Avstrija, šk. 17.
- NŠAL, Gornji Grad Avstrija, šk. 94.
- NŠAL, Kapiteljski arhiv Ljubljana, šk. 98.

StLA = Štajerski deželni arhiv v Gradcu

- StLA Herrschaftsarchiv Oberburg, šk. 135, zv. 936.
- StLA Urkundensammlung 1607-07-07 Oberburg.

Objavljeni viri

- Maps Arcanum*. »Habsburg Empire – Cadastral maps (XIX. century).« <https://maps.arcanum.com/en/map/cadastral/?layers=here-aerial%2C3%2C4&bbox=1675996.3574440624%2C5753477.991925291%2C1677070.161103947%2C5754383.128583443> (Dostop: maj 2023).
- Zavod za gozdove Slovenije. »Pregledovalnik podatkov o gozdovih.« <https://prostor.zgs.gov.si/pregledovalnik/> (Dostop: julij 2023).
- Google Maps. »Zgornja Savinjska dolina.« <https://www.google.com/maps> (Dostop: november 2023).

Ustni viri

- Pahovnik, Terezija (1965), Pogovor o lovu in kmetovanju v vaseh Luče in Solčava, 20. 5. 2023.
- Ošep, Helena (1964), Pogovor o lovu in kmetovanju v vaseh Luče in Solčava, 20. 5. 2023.
- Ošep, Jože (1954), Pogovor o lovu in kmetovanju v vaseh Luče in Solčava, 20. 5. 2023.

Literatura

- Bizjak, Matjaž. »Urbarji srednjega veka.« V: *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja*, ur. Lilijana Žnidaršič Golec in Matjaž Bizjak. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2016.
- Blaznik, Pavle. *Historična topografija Slovenije II: Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500 I (A–M)*. Maribor: Obzorja, 1986.

- Blaznik, Pavle. *Historična topografija Slovenije II: Slovenska Štajerska in jugoslovanski del Koroške do leta 1500 2 (N–Ž)*. Maribor: Obzorja, 1989.
- Blaznik, Pavle. *Škofja Loka in loško gospostvo: (973–1803)*. Škofja Loka: Muzejsko društvo, 1973.
- Blaznik, Pavle. »Podložniške obveznosti do zemljiškega gospostva.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog*. Zv. 2, *Agrarno gospodarstvo*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 241–278.
- Brunner, Walter. »Bischof Thomas Chrön nach Dokumenten des Steiermärkischen Landesarchivs.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju, 1998, 23–46.
- Casparis, Hans. *Der Bischof von Chur als Grundherr im Mittelalter*. Bern: Buchdruckerei Stämpfli & Cie., 1909.
- Dobrovolny, Peter, Andres Moberg, Rudolf Brázdil, Christian Pfister. »Monthly, seasonal and annual temperature reconstructions for Central Europe derived from documentary evidence and instrumental records since AD 1500.« V: *Climate Change* 101 (2010), 69–107. https://www.researchgate.net/publication/225245169_Monthly_seasonal_and_annual_temperature_reconstructions_for_Central_Europe_derived_from_documentary_evidence_and_instrumental_records_since_AD_1500 (Dostop: junij 2023).
- Dolinar, France M. *Ljubljanski škofje*. Ljubljana: Družina, 2007.
- Gestrin, Ferdo. »Gospodarska in socialna struktura gornjegrajske posesti po urbarju leta 1426.« *Zgodovinski časopis* 6 (1952), 473–514.
- Grafenauer, Bogo. *Kmečki upori na Slovenskem*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1962.
- Grafenauer, Bogo. »Razredni boji agrarnega prebivalstva«, V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog*. Zv. 2, *Agrarno gospodarstvo*, 482–531.
- Herbst, Klaus-Dieter. »Der Schreibkalender der Frühen Neuzeit und seine Autoren. Ergebnisse der Forschung. Mit einer Personalbibliografie seit 2006.« *Jahrbuch für Kommunikationsgeschichte*, 20 (2018). JSTOR. <http://www.jstor.org/stable/45134913>. (Dostop: junij 2023), 94–124.
- Kambič, Marko. »Organizacija sodišč na slovenskem ozemlju v 16. stoletju s posebnim ozirom na Kranjsko.« *Arhivi* 19, št. 1–2 (1996), str. 1–17.
- Kočevár, Vanja. »Pritožba kranjskih deželnih stanov zoper ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1607 – 1. del.« *Arhivi* 38/1 (2015), 9–34.
- Kočevár, Vanja. »Pritožba kranjskih deželnih stanov zoper ljubljanskega škofa Tomaža Hrena iz leta 1607 – 2. del.« *Arhivi* 38/2 (2015), 233–267.
- Kos, Dušan. *Zgodovina morale: 1. Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Lavrič, Ana. *Vloga ljubljanskega škofa Tomaža Hrena v slovenski likovni umetnosti*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1988.
- Lukan, Walter. »Gradivo k biografiji škofa Tomaža Hrena v dunajskih arhivih.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju, 1998, 7–21.
- Mall, Anton. »Der windische Bauernaufstand des Jahres 1635 und dessen Nachwehen.« *Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark* 44 (1896), 205–287.
- Občina Luče. Naselja v občini*. <https://www.luce.si/objave/48>. (Dostop: junij 2023).
- Orožen, Ignacij. *Das Dekanat Oberburg*, Marburg: selbstverlag, 1877.
- Ošep, Nina. »Poslovanje škofa Tomaža Hrena s podložniki gospostva Gornji Grad.« Magistrsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2023.
- Panjek, Aleksander. »Integrirana kmečka ekonomija: koncept in primerjalni pristop.« V: *Integrirana kmečka ekonomija: koncept in dejstva*, ur. Aleksander Panjek. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2023, 83–93.

- Rajšp, Vinko. »Tomaž Hren – deželni namestnik v Gradcu.« V: *Hrenov simpozij v Rimu*, ur. Edo Škulj. Celje: Mohorjeva družba v Celju, 1998, 89–97.
- Scholz, Bernhard W. *Das geistliche Fürstentum Neisse: eine ländliche Elite unter der Herrschaft des Bischofs (1300–1650)*. Köln; Weimar; Wien: Böhlau, 2011.
- Thauer, Jenny. *Gerichtspraxis in der ländlichen Gesellschaft. Eine mikrohistorische Untersuchung am Beispiel eines altmärkischen Patrimonialgerichts um 1700*. Berlin: Berlin Verlag Arno Spitz, 2001.
- Turk, Josip. »Hren, Tomaž (1560–1630).« *Slovenska biografija*. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi238909/#slovenski-biografski-leksikon> (Dostop: maj 2023).
- Turk, Josip. »Tomaž Hren.« *Bogoslovni vestnik* 8, št. 1 (1928), 1–30.
- Umek, Ema. »Ribištvo in ribolov.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, 495–520.
- Valentinitsch, Helfried. »Proces podložnikov gospodstva Gornji Grad proti ljubljanskemu škofu 1676/77.« *Časopis za zgodovino in narodopisje* 2 (1974), 307–317.
- Vidmar, Luka. »Požiga protestantskih knjig v Ljubljani leta 1600 in 1601: med zgodovino in mitom.« *Kronika*, 61/2 (2013), 189–216.
- Vilfan, Sergij. »Agrarna premoženjska razmerja.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 403–479.
- Vilfan, Sergij. »Kmečko prebivalstvo po osebnem položaju.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 279–353.
- Vilfan, Sergij. *Pravna zgodovina Slovencev: od naselitve do zloma stare Jugoslavije*. Ljubljana: Slovenska matica, 1961.
- Vilfan, Sergij. »Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (XVI.—XIX. stoletje).« *Zgodovinski časopis* (1954), 27–86.
- Vilfan, Sergij. »Soseske in druge podeželske skupnosti.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 9–74.
- Vilfan, Sergij. »Zemljiška gospodstva.« V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*, *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 2, Agrarno gospodarstvo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980, 75–239.
- Visočnik, Julijana. »Tomaž Hren in romarji (pridiga št. IV).« *Arhivi* 36/2 (2013), 315–328.
- Visočnik, Julijana. »Tomaž Hren in pridige ob posvetitvi cerkva.« *Acta Ecclesiastica Sloveniae* 38 (2016), 32–60.
- Vodnik po fondih in zbirkah*, ur. Bogdan Kolar. Ljubljana: Nadškofijski arhiv, 1999.
- Winkelbauer, Thomas. »Bauer, Grundherr, Landesfürst. Theorie und Praxis der Herrschaft über Land und Leute in den niederösterreichischen und böhmischen Ländern um 1600.« *Opera Historica* 14 (2010), 73–90. <https://www.opera-historica.com/pdfs/oph/2010/01/05.pdf> (Dostop: junij 2023).
- Zwitter, Žiga. »Agrarna zgodovina podložnikov dveh gospostev med Podjuno in Menino v 16. in 17. stoletju.« V: *Vizija raziskav slovenske gospodarske in družbene zgodovine*, ur. Darja Mihelič. Ljubljana: Založba ZRC, 2014, 207–229.
- Zwitter, Žiga. »Eine Wissensgeschichte der Wiesen und Weiden im Südosten der Alpen im 16. und im frühen 17. Jahrhundert.« *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 128/1 (2020), 49–82.

- Zwitter, Žiga. »Prispevek k poznavanju svobodnikov na Kranjskem od sredine 17. stoletja do sredine 18. Stoletja.« V: *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in 20. Stoletjem*, Boris Golec ur. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019, 299–327.
- Zwitter, Žiga. »Subsistence, prosperity and abandonment of Alpine isolated farms in the dynamic 17th century environment: Case study from the Upper Savinja Valley with special emphasis on tenants' inventories.« V: *Ekonomska i ekohistorija: časopis za gospodarsku povijest i povijest okoliša* 11 (2015), 139–181.
- Zwitter, Žiga. »Urbarji iz 16. in 17. stoletja kot vir za okoljsko zgodovino.« V: *Urbarji na Slovenskem skozi stoletja*, ur. Matjaž Bizjak in Lilijana Žnidaršič Golec, Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2016, 118–149.
- Zwitter, Žiga. »Vpliv 'male ledene dobe' na agrarno poselitev na ozemlju današnje Slovenije na primeru izbranih območij v Zgornji Savinjski dolini.« Diplomsko delo, Filozofska fakulteta UL, 2010.
- Zwitter, Žiga. »Vremenska in klimatska zgodovina v koledarjih in podložniških dnevnikih ljubljanskega škofa Tomaža Hrena (1597–1630).« *Zgodovinski časopis* 67/3-4 (2013), 306–389.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. *Cerkvene ustanove in službe v zgodnjem novem veku na Slovenskem*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.
- Žnidaršič Golec, Lilijana. »Vzroki in okoliščine ustanovitve ljubljanske škofije ter oblikovanje njenega ozemlja.« V: *Ljubljanska škofija: 550 let*, ur. France M. Dolinar. Ljubljana: Nadškofija Ljubljana, 2011, 7–26.

SUMMARY

Bishop Tomaž Hren's Economic Dealings with Subjects of the Seigneurie of Gornji Grad/Oberburg

Nina Ošep

The article deals with the economic relations between Tomaž Hren, the Bishop of Ljubljana, and the subjects of the seigneurie of Gornji Grad in the early 17th century. It examines Hren in his dual role as a bishop and a landlord, focusing on his extensive personal involvement in the administration and control of the seigneurie and his dealing with its subjects.

Through a detailed examination of the archival material, including patrimonial court records, land registers, and a rent roll of the seigneurie of Gornji Grad, along with Bishop Hren's calendars, which are kept in three archives in Austria and Slovenia — the Styrian Provincial Archive, the Archives of the Republic of Slovenia and the Archdiocesan Archive of Ljubljana — it can be deduced that for Hren, as a feudal lord, the meticulous keeping of various records was essential for an efficient administration of the seigneurie.

Even amid his ecclesiastical and secular political responsibilities, as he was appointed provincial deputy in Graz, Tomaž Hren spent considerable time managing subjects. Land registers showed that he recorded numerous changes in farms and land ownership. To improve the supervision of the seigneurie, he included a questionnaire for the tenants in the first land register, which contained basic questions about their economic situation, indicating his attempt to clarify the subjects' economic foundations.

In the seigneurie of Gornji Grad, Bishop Hren also served as a patrimonial judge, as can be seen from partially preserved court records. These documents show how Hren dealt with the subjects, resolved court cases and even quoted subjects in the records, providing rare direct insights into the subjects' voices. Analysing the court cases arising from conflicts on the seigneurie's meadows shows an interesting dispute over grazing rights and servitude duties, where subjects grazed without permission, not adhering to the agreed rules regarding the usage of the meadows. Hren took action against their disobedience for not maintaining the pastures and exceeding the authorised grazing time, which led to conflicts and even a physical altercation. Hren conducted an investigation, which took place in several locations, and imposed sanctions on offenders, including imprisonment and fines for non-compliance. He paid particular attention to the maintenance of infrastructure, e.g. ditches and bridges, and announced further inspections to ensure the good condition of the meadows. In addition, Hren documented specific cases of land management, such as mortgage rights and purchase rights on farms, which reflect the agricultural practices of the time. These episodes show the acceptance of the patrimonial court in society and the role of patrimonial jurisdiction in settling property disputes and establishing order.

In the 16th and 17th century, the relationship between landowners and subjects intensified, characterised by the introduction of new taxes by the landlords, which led to growing discontent, culminating in peasant revolts — a phenomenon that was not new at the time. The study examines an uprising of the subjects of the seigneurie of Gornji Grad that began in 1602 and lasted at least until 1607. The significance of the rebellion was such that the papal nuncio Giovanni Battista Salvago had to intervene. Hren's reaction to the actions of his subjects, which were perceived as an offence during the revolt, reflects his concern for the swift suppression and punishment of those responsible. A notable figure of the uprising was Jakob Tlaker from Šentjanž near Rečica ob Savinji. Although Jakob Tlaker rebelled and disobeyed, Bishop Hren resumed economic relations with him after the uprising, as shown by the analysis of the sources. Hren is described as a pragmatist, who recognised the need to maintain a degree of tolerance and adaptability to administer feudal rule successfully.

Bishop Hren also significantly contributed to managing hunting and fishing in his seigneurie, which is reflected in his meticulous records.

Archival sources confirm that Hren was seriously concerned about his role as a feudal lord. His careful monitoring, documentation, and corrections within the administration of the manor exhibit his efforts at prudent management. He had frequent personal interactions with the subjects, facilitated by his knowledge of the Slovene language. Remarkably, amid his extensive ecclesiastical and secular political endeavours, Hren found the time to personally oversee the recording of changes in the seignury of Gornji Grad and the neighbouring seigneuries of the Ljubljana diocese.

ISSN 0350-5774

9 770350 577002

ZČ | Ljubljana | 78 | 2024 | št. 3-4 (170) | str. 263–512